

«ՀԱՄԱՇԵՆԱԿԱՆ»

«ՀԱՄԱՇԵՆ» ՀԱՅՐԵՆԻԿԱՅԻՆ ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱՌՈՒՄԻ ԱՆՎՃԱՐ

Ճակատագրի ողբերգական բերուժ հայերը սփռված են աշխարհով մեկ: Եվ այժմ, հուրախություն, թե ցավոք սրտի, աշխարհի բոլոր ծագերում ապրող հայեր կան: Եվ հողագրին որ վայրում էլ ապրելիս լինեն նրանք, ինչ քաղաքացիություն էլ ունենան, թեև ուզ հայերեն էլ չիմանան,

ցատրվում է խորհրդային Միության փլուզումով, ապա՝ 1992-93թթ. արհալագ-վաճակալան պատերազմի ավերիչ հետևանքներով, տեղական տնտեսության քայքայումով, որի հետևանքով մեծ թվով հայեր զարթեցին հարևան Ռուսաստան, իսկ մյուս կողմից էլ, որն ավելի դատապար-

պատմությանը, անճանաչ է իր ազգի սովորություններին, ապա դա իսկական հողերը աղետ պիտի համարվի մեր հայության համար: Դա իսկական ցախածեղ հայությանն է: Գն իսկական ցախածեղ էլ մայրենի լեզուին: Սփյուռնում գործող հայկական դպրոցին, հաստատ կարելի է

գուրկ, թուլանորդ տղաներ: Որովհետև, զարմացի չէ, որ այսօր հեռուստացույցը, շրջապատը իրենց դրական դեպի բացի երիտասարդության վրա ունեն նաև ուժեղ քայքայական ազդեցություն: Այս խնդիրները թեև ընդհանուր են, բայց ավելի կործանարար են Սփյուռնում

ՆԱՄԱԿ ԱՔԻԱԶԻԱՅԻՑ

Նրանք երակներում հոսում է հայի այրուճը: Եվ եթե նրանք երակներում հոսում է իսկական հայի այրուճը, ապա նրանք կհուզվեն հայ երգը լսելիս, փողոցում կըրվեն հայ խոսքը լսելիս, ուրախությունից վեր կցատկեն հայ ֆուտբոլիստների հաղթանակից կամ էլ եվրատեսիլում հայերի հաջողություններից, և դեռ էլի շատ ու շատ բաներից մեր սիրտը կուռչի, իսկ դա ասել է, թե մենք բոլորս հայ ենք՝ հայի ցավով ու տառապանքով, հայի հաջողություններով ու նվաճումներով, հայի դժվարին ճանապարհով ու երազանքով: Որտեղ որ հանգրվանել է հայը, անցել է խաղաղ, կարևորակալան աշխատանքի, այդի է տնկել, ընտանիք կազմել ու շենացրել է իր ապրած վայրը, շինել դպրոց ու եկեղեցի, որ իր զավակները հայերի կրթվեն ու չճանան մայրենի լեզուն:

տելի է, այստեղի հայության մեջ դեռ խորհրդային տարիներից արմատացած այն մտայնությամբ, թե ռուսական կրթություն ստանալն ավելի պատվաբեր է: Կա մի ուրիշ արմատացած տեսակետ, եթե երեխան ռուսական դպրոց ավարտի, նրան հեշտ է Ռուսաստանում բուհ ընդունվել, իսկ Հայաստանում ուսանելը կապված է շատ դժվարին հիմնախնդիրների հետ: Բայց այս երկու տեսակետն էլ քննա-

սանել, որ դպրոցն այն վայրն է, ուր ձևավորվում են հայ ազգիկն ու տղան, այն վայրն է, ուր կերտվում է ապագա հայ քաղաքացին, որովհետև ճշմարիտ ուսուցիչը անպայմանորեն իր ձեռագիրն է թողնում սերունդների մտածողության և ներաշխարհի ձևավորման վրա: Ուստի հայի գալիքը օրը Սփյուռնում մեծապես պայմանավորված է հայկական դպրոցով, հայ ուսուցչով, այդ ուսուցչի մարդակերտման և

ապրող հայության համար: Այսօր Արևիկայի հայկական դպրոցները օգնության կարիք ունեն: Եթե դպրոցական շենքերի ու դասասենյակների նորոգման խնդիրները մեր կերպ լուծում ենք ծնողների և քաղաքացիների միջոցով, ապա դասասենյակների կահավորման համար ցուցադրական պարագաների, պլակատների, համապատասխան հայկական ձայներիկների ու տեսաներկների, ծրագրային թեմաներով ֆիլմերի, նկարների ու ալբոմների, ինչպես նաև ծրագրային նյութերի մեթոդական մշակումների խիստ կարևոր արդեն շատ վարուց ենք զգում:

Գաղթյալ N 3 դպրոցի մանկավարժները:

Մենք՝ աքիազահայերս, ևս ունենք մեր դեմքը, մեր ցավն ու հոգսը, մեր ցնձությունն ու հուրաբանակը և, իհարկե, մեր երազանքը: Արևիկայում բավական թվով հայկական կրթօջախներ կան, որոնք առ այսօր աշխատել են վառ պահել հայի ոգին՝ հայրենիքից հեռու մատուղ սերնդին դաստիարակելով մեր պատմության հերոսական ու ուսանելի էջերով: Եվ բացառապես այդ կրթօջախների շնորհիվ է, որ մինչև այսօր գոյություն ունեն հայկական համայնքները: Եթե չլինեին հայկական դպրոցները, այդ դպրոցների ուսուցիչների իրոք որ անձնվելու աշխատանքը, չլինեին հայաշունչ ոգի մերարկող մայրենի ջատագովները, ապա այդ դեպքում հաստատ կարելի է ասել, որ մեզ մոտ մնացած չէր լինի հայաստան քնակություն: Գիշերնք մենք Արևիկանք: «Լեզուդ փոխիր, կանախող ուրացիր, էլ ինչո՞ւ՞ կարող ես ասել, թե որ ազգի ծնունդ ես»: Իսկ մեծերը նրանով են մեծ, որ նրանք շուրթերով խոսում է դարերով փորձված ճշմարտությունը:

դատության չեն դիմանում, որովհետև, եթե երեխան օժտված է որոշակի ընդունակությամբ, ունի ջանասիրություն և ուզում է ստանալ բարձրագույն կրթություն, ապա ինչպես կյանքն է ցույց տալիս, բոլորովին էլ նշանակություն չունի, թե ինչ լեզվով է ստացել կրթությունը: Իսկ եթե երեխան անհաղորդ է մայրենի լեզվի քաղաքացիությանը, անգիտակ է իր ժողովրդի

հոգեկերտման վարպետությամբ: Հայ դպրոցով է պայմանավորված, թե ինչպիսի հայ պատանիներ ու աղջիկներ ենք տալիս հասարակությանը, համեստ, նամուս ու պատիվ ճանաչող, թե՛ օտարին կապող, լրջությունից զուրկ, հայ օրիորդի ավանդական կերպարին օտար աղջիկներ, կամ քաջարի, արժանապատիվ տղաներ, թե՛ ինքնուրույնությունից

Ներկայումս զգացվում է նաև ուսուցիչների գզալի պահանջ, վրաց-արխազական պատերազմի հետևանքներից մեկն էլ հայերի մեծ արտագաղթն էր Ռուսաստան, այդ թվում նաև ուսուցիչների: Ցավոք, դպրոցները քիչ են համալրվում երիտասարդ ուսուցիչներով, համարյա չափազանցված ծրագրում չկա (երկ քաժող աշխատավայրն է պատճառը), նաև դպրոցի հետագա գոյությունը, անշուշտ, կապված է երիտասարդ ուսուցիչների հետ:

Օգտվելով առիթից՝ ես ուզում եմ «Չայն համաձայնական» թերթի միջոցով Արևիկայի հայկական դպրոցների բոլոր ուսուցիչների անունից մեծազույն շնորհակալություն ու երախտագիտություն հայտնել Հայաստանի կրթության և գիտության նախարարությանը՝ պարբերաբար դասազրբերով մեզ օգնելու համար, ինչպես նաև Արևիկայի հերոս, դպրոցների շատ մտոկի կանգնած, դպրոցների հոգեբերին ծանոթ և միշտ օգնող, ուսուցիչների մատմամբ կարելից Գալուստ Տրապիզոնցիին, որի միջոցով իրագործվում է դասազրբերի առաջումը և բաշխումը ըստ դպրոցների, ինչպես նաև կազմակերպվում է ուսուցիչների վերապատրաստման գործը տեղում և Հայաստանում:

ՍԱՄԱՅԱ ՎԱՊԻԿՅԱՆ
Արևիկայ, Գաղթյալ N 3 դպրոցի ուսմասվար

ՀԱՄԱՄԱՇԵՆ-ՀԱՄՇԵՆԻ ԴԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՐԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

Համամաշենի իշխանությունն ընդգրկում էր Համամաշենի մեծ գետի կամ Բյուրեղ գետի վերին և միջին հոսանքների ավազանը, այսինքն՝ նշված գետի վտակներ Կերին Համաշեն, Քաջջար և Խալապ գետերի ավազանները, Ֆիրթեհա գետի ավազանը, Ջեմիլ գետի վերին և Արինա կամ Պազար գետի վերին և միջին հոսանքների ավազանները: Իշխանության արևելյան սահմանն անցնում էր Ֆիրթեհա գետի՝ արևելյան ջրբաժանով՝ սահմանակցելով Եգեթրեհ կամ Լազիստանին: Գյուսիսում Համամաշենի իշխանության մեջ էին մտնում Պոնտական լեռների՝ Սպերի հյուսիսարևմտյան միջև Քաջջար լեռը ձգվող հատվածը, որ կոչվում էր Համաշենի լեռնաշղթա, ինչպես նաև Քաջջարի

և Արթուրանաղ լեռնաշղթաները: Հարավում և հարավ-արևելքում Համամաշենի իշխանությունը միջնադարում սահմանակցում էր Սպերի Բազարաուրիների և Տայի Բազարաուրիների իշխանություններին: Մեր գծած սահմանները վերաբերում են Համամաշենի իշխանության՝ 8-11-րդ դդ. ընդգրկած տարածքներին, չնայած հետագայում էլ Ռուի Գոնապես դե Կավախտի ուղեգրության մեջ իշխատակալող Համաշենի Առաքել իշխանությունն ընդգրկում էր միևնույն տարածքը՝ 4. Կոխի ժամանակ գոյություն ունեցող Համաշենի ձորապետությունը և ընդգրկում էր նույն տարածքը: Քաջջարի լեռնաշղթայի և Խալապ ու Պարիսար գետերի միջև ընկած լեռնակղզին Համաշենի հետ միասին կազ-

մում է բնաշխարհագրական ամփոփ միջավայր և դատելով Թուրքիայի ներկայիս վարչական բաժանումից, որ մեծապես իմնված է հին վարչական բաժանումների վրա և, որով իրալ լեռնակղզին Խալապ անունով մտցված է Արգեի գավառի մեջ, մաս է կազմել պատմաաշխարհագրական Համաշենի: Ընդգրկելով Պոնտական լեռների վերինիշյալ հատվածը՝ Համամաշենի իշխանությունը փաստորեն իր սահմաններում ներառում էր նաև Մեծ Հայքի հողերը, ինչը մեր կարծիքով ցույց է տալիս եթե անգամ ոչ ամբողջ Համամաշենի իշխանության, ապա գրեթե դրա հյուսիսային հատվածի պատկանելությունը Մեծ Հայքին: Ստորև տանք Համաշենի հայանունը քա-

ղաքների, բնակավայրերի, լեռների, լեռնաշղթաների, լեռների և գետ ու գետակների աշխարհագրական նկարագրությունը՝ անվանումների ստուգաբանությունը թողնելով լեզվաբաններին: Մեր լեռնակղզի հեռու է վերջնական համարվելուց և կարող է համարվել նոր պատմական և քարտեզագրական նյութի հիման վրա: Ըստ որում սույն ցուցակը թվաքանակի առումով կարող է և պակասել, քանի որ մենք չունենալով լեզվագիտական անորոշեշտ արհեստավարություն, իմնվել ենք անվանումների հնարավոր հայկական ինչոդության վրա, որ կարող էր սխալների տեղիք տալ:

(շարունակությունը՝ 8-րդ էջում)

ՎՐԱՍԱՆ.

խանձաշփոթ՝ կապված հակամարտության զոհերի թվի հետ

Թբիլիսիի Մուխատավերի գերեզմանատան շիրմաների երկար շարքի վրա գրված է՝ «Ամհայտ գինձոր»։ Այստեղ թաղված են օգոստոսին Վրաստանում տեղի ունեցած հիզուրյա պատերազմում զոհվածները։ Կան նաև շիրմաքարեր, որոնց վրա ոչ թե անուններ են գրված, այլ երկնիչ թվեր. այնուամենայնիվ, սգացող մարդիկ գերեզմաններին թաղման ծաղիկներ են դնում։

- Չոհված կամ անհայտ կորած զինվորների ծնողները, ինչպես նաև ողջ մնացած զինվորները եւ պարզապես հասարակ մարդիկ ամեն օր պատեղ են գալիս ու սգուն շիրմաների կողքին,- ասում է գերեզմանատան աշխատակույր Օթար Մեպարիշվիլին։ -Ես երբեք այդքան շատ առտասվող տղամարդկանց չէի տեսել։

Մելիաների ընտանիքը, որ փախտակ էր դարձել 1992-93թթ. Աբխազիայի պատերազմից հետո, գերեզմանատան է գալիս՝ սգալու իր կորուսյալ որդու՝ Ելտենմանտ Մեդրո Մելիայի մահը։ Երա ընկերները հայտնեցին իրենց, որ Տա գրիվել է։ Ավելի ուշ նրանք տեսան Մեդրոյի մարմինը Ցխինվալիում նկարահանված կարդերում, որ ցուցադրվում էր ռուսական «ԼՏՎ» հեռուստաալիքով, բայց այդպես էլ չկարողացան ստանալ նրա մարմինը։

Մելիաների ընտանիքը եւ անհայտ կորած այլ զինվորների ծնողները անհամբեր սպասում են ՊՆՁ ստուգումների արդյունքներին, որից հետո գերեզմանատան 53 անհայտ շիրմաներին արդեն անուններ կհայտնվեն։

Վրաց փորձագետ Պաստա Ջաքարիշվիլին, որ աշխատել է վրաց-աբխազական հակամարտության եւ Լեռնային Ղարաբաղի պատերազմի ժամանակ անհայտ կորած ամենաց փնտրող համեմատողներում, ասում է.

- Ընդամենը մի քանի օր տեսած պատերազմի արդյունքում 53 անհայտ կորած զինվորները չափազանց մեծ թիվ են կազմում։ Տարիներ շարունակվող վրաց-աբխազական հակամարտությունից հետո [անհայտ կորածներն] ավելի քիչ էին, քան հիմա։ Ավելին, այսօր վրացական բանակը շատ ավելի լավ է սպառազինված, քան այն ժամանակ։ Այս անգամ վրացի բոլոր զինվորները պետք է առնվազն անընդհատորդ երկուսական իրակայուն կործանաչաններ ունենային։ Բացի այդ, ռազմադաշտ մեկնող բոլոր մարդիկ միշտ իրենց մոտ իրենց համար քանակ որել են քան են ունենում, օրինակ՝ սրբապատկերներ, լուսանկարներ կամ նամակներ։ Այս ամենը հաշվի առնելով, զարմանում են, որ այսքան շատ են չհամաչված զինվորները։

Վրաստանի պաշտոնյաները տարբեր թվեր են նշում հակամարտության արդյունքում անհայտ կորած զինվորների վերաբերյալ, պաշտոնական տվյալներ դեռես չկան։

Փիլի Թարազանձեն, որ համակարգում է Վրաստանի խորհրդարանի՝ զոհված եւ անհայտ կորած ամենաց փնտրող համեմատողները, ասում է, որ տվյալներ ունի դեռես անհայտ կորած համարվող 70 զինվորների եւ հարյուրավոր քաղաքացիական բնակիչների մասին։

- Ներքին գործերի նախարարությունը նման կորուստներ չի կրել,- ասում է նա։ - Ինչ վերաբերում է քաղաքացիական բնակչության զոհերին, նրանց թիվը հնարավոր կլինի հաշվել միայն վրացական գյուղերից ու քաղաքներից ռուս զավթիչների հեռանալուց հետո։

Կառավարական համեմատողի հարողմամբ, օգոստոսյան պատերազմի արդյունքում զոհվածների թիվը օրեօր աճում է։ Համեմատողի առաջին հաշվետվության մեջ նշվում էին 1500 վիրավոր եւ 215 զոհված զինվորների, այդ թվում ԵԳՆ 13, պաշտպանության նախարարության 133 զինվորների եւ 69 քաղաքացիական անձանց մասին։ Իսկ իր վերջին հաշվետվության մեջ համեմատողը խոսում է ավելի քան 300 զոհերի մասին։

Թարազանձենի խոսքերով, կեղծ անկոսները դիտավորյալ են տարածվել։

- Ասում են, թե մենք հազարավոր քաղաքացիներ ենք կորցրել, դա ստու է,- ասում է նա։ -Մենք պետք է վերջ դնենք նման անկոսներին, քանի որ մեր կրած կորուստները ինքնին մեծ ցավ են պատճառում մեզ։

Զննողների կարծիքով, կառավարությունը ինքն է նպաստում անկոսների առաջացմանը։

-Նրանք թվեր են նշում, այլ ոչ թե անուններ ու ազգանուններ,- ասում է խորհրդարանում չեղեկայացված ընդդիմադիր Պահապանողական կուսակցության ղեկավար Ջիլիգուրիին։ - Սպանվածների ամեն դեռես հաստատված չէ։ Կարծում են, նրանք այդպես են վարվում անհայտ կորածների ընտանիքներին հույս տալու նպատակով։ Միայն թե ինչպես են քայքայում զոհերի իրական թիվը։

Չիժիգուրիի խոսքերով, ընդդիմադիր կուսակցությունները խնդրել են իրենց տրամադրել զոհված զինվորների ցուցակները, սակայն ապարդյուն։

Լեւան Բերեձեիշվիլին՝ ընդդիմադիր «Հանրապետական» կուսակցության առաջնորդներից մեկը, այլ հարցում է քննադատում կորած ամենաց հարցերով զբաղվող կառավարական համեմատողին։

- Ինչո՞ւ կորուստների մասին խոսելիս համեմատողը երբեք չի նշում Ցխինվալի շրջանի բնակչության զոհերի մասին, ովքեր նույնպես մեր երկրի քաղաքացիներն են հանդիսանում,- ասում է նա։

Ի պատասխան այս մեղադրանքներին, վերահստեզրման հարցերով պետական նախարարի տեղակալ Էլեն Թելոբաձեն ասում է. «Ես համաձայն եմ ընդդիմության հետ՝ այդ զոհերը նույնպես մերն են։ Մեր սիրտը ցավում է յուրաքանչյուր քաղաքացու համար։ Ցավը, ներկա պահին մենք չենք կարող ճշտել մեր կողմից չվերահսկվող տարածքում զոհվածների թիվը։ Այդ պատճառով չենք կարող կոնկրետ թվեր ներկայացնել»։

Կառավարությունը թե՛ զոհ է բացել՝ անհայտ կորած ամենաց հարազատներին տեղեկատվություն տրամադրելու նպատակով։

- Ըստ մեր տվյալների քաղաքի, օգոստոսյան իրադարձությունների ժամանակ կորած 1122 ամենաց դեռես փնտրում են, սակայն մեր ստացած հեռախոսազանգերի թիվն ամհամեմատ ավելի մեծ է,- ասում է խորհրդարանական պաշտպանության եւ անվտանգության հարցերի համեմատողի ներկայացուցիչ Դավիթ Չաչինձեն։

-Ամհայտ կորածների թվում են 188 զինվորներ, 22 ստիակներ, մնացածը քաղաքացիական անձինք են։

Պորին հազարավոր տեղաբնակված մարդիկ դեռես ապրում են ճանքարում տեղադրված վրաններում։ Գրեթե յուրաքանչյուր ընտանիք կարող է պատմել իր կորցրած հարազատի մասին։ Երանց մեծ մասի մտքով անգամ չի անցել օգուվել թե՛ գոյից։

Երբ 25-ամյա Լաշան կորավ Ախալգորիում, նրա հարազատները չգիտեցին կառավարությանը, որպեսզի գտնեն նրան։

Ցխինվալի օս բնակիչների օգնությամբ, 4 հազար դոլար փրկվածի վճարելուց հետո Տա ողջ-առողջ տուն վերադարձավ՝ գերության մեջ չորս օր անցկացնելուց հետո։ Լաշայի հայրն ասում է, որ իրեն ընդամենը մի քանի ժամ էին տվել որդուն ազատելու համար, այդ պատճառով ինքը Նախընտրեց չգիտնել կառավարության օգնությունը։

Լաշայի նման մարդիկ, ինչպես նաև ժամբարային վրաններում ապրող մարդկանց կորած հարազատները չեն ընդհարվում պաշտոնական ցուցակներում։

Փախտակալների եւ վերաբնակեցման հարցերով զբաղվող նախարարությունը նույնպես ցուցակներ է կազմում, որոնց հիման վրա անհայտ կորած ամենաց ընտանիքները սոցիալական նպաստներ ստանալու իրավունք կստանան։ Նախարարության տվյալներով, անհայտ կորած է համարվում 1800 մարդ, թեև պաշտոնապես որպես անհայտ կորած գրանցվել ավելի բարդ իրավական ընթացակարգ է պահանջվում։

- Հակամարտության ընթացքում սպանվածների կամ անհայտ կորածների հարազատներից շատերը չափազանց մեծ վիշտ են ապրում, որպեսզի դիմեն կառավարությանը՝ խոստացված սոցիալական նպաստը ստանալու համար։ Իման քանը, որ նրանց ցանկանում են, ճշմարտությունը պարզելն է, որքան էլ այն ցավալի լինի իրենց համար, ասում է փորձագետ Պաստա Ջաքարիշվիլին։ - Այս ոլորտում աշխատելու ընթացքում ես հազվադեպ եմ հանդիպել ծնողների, ովքեր գերադասում էին հավերժ սպասել իրենց երեխաներին՝ դառն ճշմարտությունն իմանալու փոխարեն,- ասում է նա։

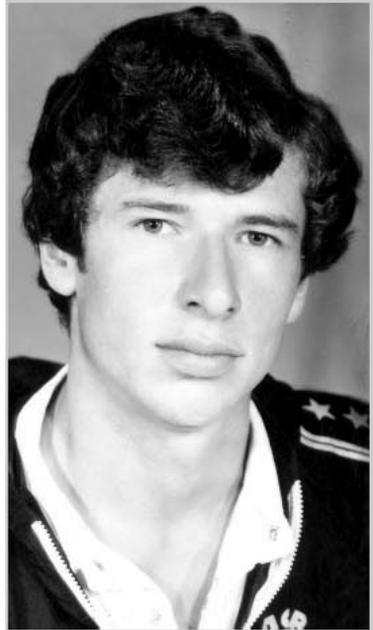
Ջաքարիշվիլին համոզված է, որ կառավարությունը փորձում է դաճողալ նախապարտատել հասարակությանը պատերազմի սարսափելի հետևանքներին։

- Ժամանակի ընթացքում ավելի ու ավելի դժվար կլինի փնտրել անհայտ կորածներին,- ասում է նա։ - Կարծում են, որ կորուստներն այնքան մեծ չեն, ինչպես թվում է շրջանառվող լուրերից, սակայն դրանք հաստատ այնքան քիչ չեն, ինչպես ներկայացնում են իշխանությունները։ Անկոսները կշարունակվեն այնքան ժամանակ, քանի դեռ իշխանությունները չեն ներկայացնեն սպանվածների անունները։

Պաշտպանության նախարարությունն ասում է, որ զոհված զինվորների ՊՆՁ մուշտների համարությունները երկարատեւ գործընթաց է։ Դա նշանակում է, որ օգոստոսին զոհված զինվորները, որ թաղված են Մուխատավերի գերեզմանատան պատվո շիրմաներում, որոշ ժամանակ դեռ անանուն կմնան։

ՆԱՏԻԱ ԿՈՒՐՈՒՇԿԻԼԻ
Թբիլիսի

Իմ փոքր եղբայր Ավագի հիշատակին

27.10.1961 – 16.03.1993

Արյունայի 1992թ. օգոստոս. աբխազավրացական հակամարտության օրերին Աբխազիայում ապրող մեր ժողովուրդը ևս ուղի ելավ պաշտպանելու իր ծնրավայրը, իր տունն ու տեղը, իր ծնողներին և զավակներին։

Սովորական մի հայ երիտասարդ էր Ավագ Ջարունյանը՝ ընտանիքի կրտսերը։ Անունը Ավագ էին դրել Մեծ հայրենակամուն անհայտ կորած ջոհու։ Ավագ Չաքրյանի հիշատակին։ Եվ ահա սրտի թեկադրանքով Ավագը կամավոր է զոհվում հայկական զուսարտակում, չնայած որ ցուցակում նշված էր միջնակ եղբոր անունը։

- Իմ եսկից լացող չկա, - ասել էր միջնակ եղբորը և մորից ծածուկ մեկնել ճակատ։

Մի՞թե մոր և հոր արցունքները զին չունեն։ Եվ ինչո՞ւ միայն մոր և հոր, նրա եսկից ողորում են բոլոր ազգականները, համազուրկացիները, ընկերները, սիրած աղջիկը։ «Մեր Ավագը», պահ դիմելու ձևը, որով խոսում էին նրա մասին։ Նա ընտանիքի սիրտն էր, ընկերների սիրելին, համազուրկացիների «շտապ օգնությունը»։ Չարաբաստիկ 1993-ի մարտի 15, 16։ 15-ի գողից ետ է մղվում և լուսաբացին, երբ հավաքվում են ընկերները, Ավագը կանխազուսակել էր իր հետ կատարվելիքը, գուպահի փողը և անվանական սուրբ տվել էր մոտիկ ընկերոջը. «Փողը կփոխանցեք մայրիկիս, իսկ սուրը՝ հարևանիս տղային»,- ասել էր նա։

Մարտի 16-ի լուսաբացը օրհասական էր Ավագի համար։ Դեռահար տղա տարել էր նրա ծայր ծեռը մինչև արհուրակը։ Ցավով մղկտալով պատվում էր մի ոտքի վրա և խնդրում ընկերներին վերջ տալ իր կյանքին։ Ստանալով բյուրավոր վերքեր, լինելով արցաքան, լուսաբացին անձայն հանգչում էր մեր Ավագը՝ իմ սիրելի եղբայրը, որին ես մանկուց խնամել եմ մոր պես, որովհետև մեր մայրիկը աշխատում էր կուրստեղծության դաստեղծում, որ մեծացնի մեզ՝ իր հինգ զավակներին։ Կյանքը շարունակվում է։ Կրակը դիպած տեղն է վառում։ Փորձում ենք ապրել, սովորում ենք ապրել առանց Ավագի, չի ստացվում։

Դավեթ փառք նրա սուրբ հիշատակին, փառք զոհված բոլոր մարտիկներին։ Վիշտը բոլորիս է։

Մեր դպրոցի պատի հուշատախտակից նայում են վեց զույգ աչքեր՝ հայ օջախներ չեցանցել երազած տղաների աչքերը։ Թոնհան լինեց Դուք և հավերժ փառք Չեզ, Խոնհարվում են Չեթ փառքի ու ազնվության առաջ։

ԳՐԴԱՐ ԶԱՐՈՒՆՅԱՆ-ՕՍԻՊՅԱՆ
Ցանդրիկաչ Ավ. Իսահակյանի
անվան դպրոցի ուսմավար

ՄԵՐԳԵՅ ՎԱՐՊԱՆՅԱՆ

ԲՈՒՆԻ ԿՐՈՆԱՓՈՒՆՎԱԾ ՀԱՄՇԵՆԱԳԱՅԻՆ ՈՒՄՈՒՆԱԿԱՆ ԴԱՏԱՌԹՅՈՒՆՆԻՑ

Էին պահպանել իրենց հավատքը, վկայում են նաև հետագայի ուսումնասիրողները...

Միսիթայան միաբան Հայր Դուկաս վրդ. Ինճիյանը 1806-ին գրում է. «Բնակիչք երկրին յառաջագոյն հայ էին, այլ ՚ի յելս ժժ դարուն և ՚ի սկիզբն ժժ-երրորդին՝ առիտարակ հանդերձ ամբողջ շրջակայ գիւղորդից դարձան ՚ի տաճկութիւն սակս բռնութեան հարկապանութեան, բայց գտանին տակալին ՚ի նոսա և ջրիստոնեայք, յորոց գիւղորդ կանգուն կան տակալին եկեղեցի իւրեանց ՚ի վարդոց մնացեալ, այլ չունին երջ ՚ի հովուել, միայն քանի մի անգամ յամին գալ առ նոսա երէց Յեկողիտ գեղը: Իսկ տաճիկը խոսին մինչև ցայժմ հայերն, ՚ի գործ ատեն ՚ի գիւղորտս ինչ անուանս Կճքահայր եւ Կճքամայր, պահեն պահս, և զայլ ժեսս և օրէնս ջրիստոնեական հաւատոց, յաճանին յեկեղեցիս և այլն. ոմանց կէսելս են հաստակով, արտաքուստ միայն ցուցանելով զտաճկութիւն»:

Հետազոտական է, որ Գ. Դուկաս վրդ. Ինճիյանից ավելի քան մեկ դար անց առևանակավոր բուրջագետ Վ. Գորդկանին ևս հիշատակում է ջրիստոնեությունը գաղտնաբար պահած այլ հայերին: 1913թ. լինելով Տրապիզոն քաղաքում, նա նյութեր է հավաքել հույն գաղտնի ջրիստոնյաների մասին և իր հոդվածում ծանոթագրում է. «Ասում են, որ Ռիզբի սանջակում գաղտնի ջրիստոնյաներ կան նաև հայերի մեջ»:

1815–19թթ. Սև ծովի առափնյակով ճանապարհորդելիս մեկ ուրիշ Միսիթայան միաբան Գ. Մինաս վրդ. Բժշկյանը ևս համոզիպել է կրոնափոխ համբնասիայերի. «Համբնեցից կես-կես են. շատը դարձած են, բայց ջրիստոնեության սովորութիւնը կը պահեն ժամոց և ողորմութիւնը պակաս ընել. գրեթէ ամենը վարդապետի և վերստինսան (հրապարակ եկեղեցիի մոմ կը վառեն և մատաղ կընեն իրենց պատերուս հողուն համար. բոլորը հայերն կը խոսին: Ասոց մեկ մասը հուռչունի և Միսիթնե գնացին. հուռչունի գնացողները ջրիստոնեայ մնացին»: Իսկ Մյուրնենի (Սև գետ, Կարա դերե) մասին աս գրում է. «Միսիթնեի քնակիչներն են առաջակարայր, ամենը հայ է և հռոմէ դարձած են, հայերը Համբնուն եկած են, մինչև հիմա հայերն է իրենց մականունը և լեզուն, կան ծառեր, որ խոսեն ջրիստոնեային, կը պատուեն իայն, և ծածուկ ողորմութիւն կուստն ժամերուն: Վերը քանի մի տուն ջրիստոնեայ կայ: Հասարակորէն վաթսուցնեց գեղ կայ կրեսն հոս»¹⁰:

Մ.Բժշկյանը նշում է, որ Ռիզբ ցավահանգստային քաղաքում և ջրիստոնեայ հայեր էին ապրում. «Առաջ ամեն հայեր շատ կային, որ Ռոշի թաղը կը նստին. ումենի փառապոր եկեղեցի, ուր ճաշոց մի գրեթէ են, որ մայրաքաղաք կանգունտ այս քաղաքը»¹¹: Նա եղել է նաև խոփայտ, Մացրիսյանում, որն անվանում է Մացրագալա (այժմ՝ Բենակլաշա), նաև Աջարիայի նշանավոր բերդական Գոմիոյում (Կեոնե)¹², բայց այդ բնակավայրերում համբնեցիներ չի հիշատակում. ըստ երևույթին, այդ վայրերում կրոնափոխ համբնեցիներն ավելի ուշ են բնակություն հաստատել:

Այնուհետև այս կողմերն են այցելել ամերիկացի բողոքական միսիոներներ Սմիթը ու Դուայթը, որոնք 1831 թ. Լոնդոնում և 1833 թ. Քոստոնում իրատարակած ճանապարհական ճոթերում գրել են. «Հայերի մեջ նույնպես... մի զգալի մասը դավանում է մահմեդականություն: Շրջանը, որտեղ նրանք բնակվում էին... կոչվում է Համբնե: Մեր գրուցակիցը տրապիզոնցի մի կթողիկե հայ, սասց, որ բնակությունը մոտ 3-4 հազար հայ բնակարան է, որոնք բնակվում են 70 կմ 80 գյուղերում: Մեծամասնությունը մահմեդականություն է բերողներ մոտ 200 տարի առաջ, բայց նրանք առ այսօր խոսում են հայերեն և շատերի կանայք ուրիշ լեզու չգիտեն»¹³:

1843–1844 թթ. Տրապիզոնի նահանգի ծովազարդ գավառների Սև գետի (Կարա դերե կամ Մյուրնեն) և Համբնեի աշխարհագրության ու բնակչության նիստակազին է ծանոթացել Ենայի և Բեռլինի համալսարանների պրոֆեսոր Կարլ Կոխը և այդ մասին պատմել 1846թ. Վայմարում իրատարակվել իր «Շրջապայություններ Արևելքում...» գրքում¹⁴:

Սև գետի կրոնափոխության մասին արժեքավոր տեղեկություններ է պարունակում նաև Տեր Պողոս քհն. Թումայանցի «Պրոնոսի հայերը» ուսումնասիրությունը, որը թեև գրվել է 1870–ին, բայց իրատարակվել է բավական ուշ՝ 1899–ին¹⁵:

Սև գետի և Համբնեի կրոնափոխության ասոնոնեցուցիչ դրվագներն է 1878թ. գրառել համբնեայ նշանավոր ազգագրագետ և բանահավաք Սարգիս Հայկունի, որը 1895թ. իրապարակվել է «Արաբաստ» ամսագրում¹⁶: Ըստ նրա, 1700–ական թվականներին Համբնուն կար 8–10 հազար, իսկ Սև գետում 5–8 հազար տուն հայություն, որոնք ընդամենը 4–5 քահանա ունեին¹⁷: Հայերը Տեր Կարապետի գլխավորությամբ հերոսաբար դիմադրում են նրանց բռնի կրոնափոխելու եկած թուրք ճեղքիչներից, մոլակներին ու խաժանուխն, բայց Տրապիզոնի վալիից օժտնակ զորք ստանալով, թուրքերը, ի վերջո, կոտորում են մեծաթիվ հայերի և ներխուժելով Թորոսոց գյուղի եկեղեցին սպանում Տեր Կարապետին: Ժողովրդի մի մասը փախչում է, մյուսները նահատակվում են, իսկ մնացյալները ստիպված են լինում առերես կրոնափոխվել, որպեսզի չենք երեսներին կյանքը փրկեն: Այսպես հրով ու սրով կրոնափոխվում են Սև գետի և Համբնեի բազմաթիվ գյուղեր¹⁸: Տեր Կարապետի ընտանիքից փրկվածները բնակություն են հաստատում Տրապիզոնի գավառի Կալաֆկա գյուղում, ուր նրա որդին քահանա ձեռնարկվելով ուխտ է անում, որ իր սերունդը որդվոր-որդի ճույն Տեր Կարապետի անունով քահանայություն անի և տարին մեկ անգամ ծախյալ այցելի Սև գետում մնացած հայերնակիցներին¹⁹: 1984թ. ՌՍՀՄ (այժմ՝ Ռուսաստանի Դաշնության) Կրասնոդարի երկրամասի Մայլակ քաղաքի մտակալ հայաբնակ Պրոնոսի գյուղում հանդիպեցի Տրապիզոնի Կալաֆկա գյուղացի 84–ամյա Սարգիս Դուկասյանին, որի տան պատին փակցված էր 1906թ. իր պատի գործած մի կարգաթուղ, որի վրա կարված էր. «Տեր Կարապետի քահանա Տեր Կարապետի, Ծնվ. 1831թ.» Տեր Կարապետը զոհվել էր զաղթի ճանապարհներին՝ 1915թ.: Նրա թուրք Սարգիս Դուկասյանը, պատմեց Տեր Կարապետի և նրա հաջորդների մասին իր իմացած մի քանի պատմությունները, որոնք վկայում էին, թե հայրենադարձ քահանաների հիշատակը պահպանվել է նույնիսկ այցած տարի անց²⁰:

1840–ական թվականներին մի այլ ընտանիքից (Տավաշյան) մեկը Տեր Կարապետ անունով քահանա ձեռնարկվելով շարունակում է մեծ նախորդների գործը: Նա և կյանքը վտանգելով այցելում է կրոնափոխների գյուղերը, ուր նրան էր սպասում հազարավոր հայեր, որոնք մի մասը, չնայած մահապատժի վտանգին, ցանկանում էր վերդարձնալ նախնայաց հավատքին: Նա փորձում է այդ գյուղերում հայկական դպրոցներ բանալ և այդ նպատակով քանիցս դիմում է Պոլսի հայ մեծահարուստներին²¹: Տեր Կարապետ Տավաշյանի գործունեության, ինչպես նաև Սև գետի կրոնափոխ համբնեայերի մասին խիստ հետաքրքրական նյութեր կան Տրապիզոնի առաջնորդական փոխանորդ Տեր Վահան ավ. քհն. Խոյսյանի անտիպ հուշագրությունում, որը երկար տարիների փնտրությունից հետո 1995–ին հայտնաբերեցի Վալիզգոտնում՝ նրա որդու ընտանիքում, և պատրաստել են իրատարակության²²:

(շարունակելի)

ՕՍՈՒՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

¹ Մելիքզյան, Սիմեոն երբ, «Սշակ», Թիֆլիս, 1880, թիվ 121, տես Դաֆթի, Երկերի ժողովածու, հ. 11, Երևան 1991, էջ 327, 329, 332:

² Всеобщая перепись населения 1926 года. Том XIV, Закавказская Социалистическая Федеративная Советская Республика, (сметри отдел Грузии), Москва, 1929, с. 22, том V, Москва, 1928, с. 259:

³ Վեմնեիկի Միսիթայան միաբանության մատենադարան, թիվ 560, «Պատմութիւն վարդոց Տեան Գ. Պողոս վարդապետի Մեծերեան, շարագրեալ յիւրմէ 1811 Վեմնեիկ, ի վանս սրբոյն Ղազարոս», էջ 161: (Գ. Պողոս վրդ. Մեծերեանի հուշագրության մասին ավելի մանրամասն տես «Պատման-բանասիրական հանդեսը» 2004թ. N3–ում տպագրված իմ «Կարևոր սկզբնաղբյուր մահմեդականացված հայերի մասին» հոդվածում):

⁴ Մույն տեղում, էջ 168–169:

⁵ Մույն տեղում, էջ 170:

⁶ Գ. Ք. Սարգսյան, Գ. Գ. Սարգսյան, Սարյ ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Միսիթայանցի Վեմնեիկ, հ. 4, Վեմնեիկ, 1966, էջ 4–5, 7, Սահակ վրդ. Տեմնեան, Սարյ ցուցակ հայերեն ձեռագրաց մատենադարանին Միսիթայանցի Վեմնեիկ, հ. 7, Վեմնեիկ, 1993, էջ ԺԺ:

⁷ Հայր Դուկաս վրդ. Ինճիյան, Աշխարհագրութիւն տրոցի մասնակց աշխարհի, մասն առաջին, հատոր Գ, Վեմնեիկ, 1806, էջ 396:

⁸ Академик В. А. Гордеевский, Избранные сочинения, История и культура, т. 3, Москва, 1962, с. 329:

⁹ Միմաս Վարդապետ Բժշկյան, Պատմութիւն Պոնտոսի, որ է Սևա ծով, Վեմնեիկ, 1819, էջ 97:

¹⁰ Մույն տեղում, էջ 92–93:

¹¹ Մույն տեղում, էջ 94:

¹² Մույն տեղում, էջ 98:

¹³ Eli Smith and H. G. O. Dwight, Missionary Researches in Armenia, Boston, 1833, p. 325:

¹⁴ Dr. Karl Koch, Wanderungen im Oriente, II, Reise im Pontischen Gebirge und Türkischen Armenien, Weimar, 1846, p. 140:

¹⁵ Թումայանց Դ., Պրոնոսի հայերը. աշխարհագրական եւ քաղաքական փնտն Տրապիզոնի, «Լուսավ. Տիֆլիս, 1899, յուլիս, էջ 174–177»:

¹⁶ Հայկունի Սարգիս, Նշխարներ. կրթած ու մտազտած հայեր. (Տրապիզոնի հայ-մահմեդական գիւղերն ու նրանց ասանդութիւնները), «Արաբաստ», Վարդապետ, 1895թ., N7, էջ 239–243, N8, էջ 293–297: Այնուհետև «Տեր Կարապետ քահանա Յորոսեցի» վերնագրով տպագրել է «Հայր Նոր վկայներ» ժողովածուի մեջ (Վարդապետ, 1903թ., էջ 702–709): Հայկունց օգտվելով Գ. Մանայանց վերաբերմունքի իր «Բնակչութիւն Համբնեի քաղաքի» գրքում, Երևան, 1947, էջ 5–8: Саргис Айкун, мученичество священника Всадык Карапетя Торосянца –1780, Новые армянские мученики (1155–1843), Ереван, 1998, с. 222–227: Տես նաև Саргис Айкун, Погребные и захоронные армяне (Армянские мусульманские села Трелезианда и их обитатели), «Չայն համբնեական», ամսագրեր, 2005, N№7–8:

¹⁷ Հայկունի Սարգիս, Նշխարներ. կրթած ու մտազտած հայեր. (Տրապիզոնի հայ-մահմեդական գիւղերն ու նրանց ասանդութիւնները), «Արաբաստ», Վարդապետ, 1895թ., N 7, էջ 239–240:

¹⁸ Մույն տեղում, էջ 240–242:

¹⁹ Մույն տեղում, էջ 242: Հայկունի Ս., Յուսեիցի ազգատունն ու տարրերնայ առաջալ կրթութիւն Տրապիզոնի հայ գիւղերում մեջ, 1795–1840, Վարդապետ, 1905, էջ 44–59:

²⁰ Вадван С., Из истории исламизации Армянские армяне, «Չայն համբնեական», 2005, N№7–8:

²¹ Հայկունի Սարգիս, Նշխարներ. կրթած ու մտազտած հայեր, էջ 242: Լագիստանի հայեր, «Անվանվածանոց», Պետրոպոլ, 1887, N1, էջ 13–15:

²² Հուշագրությունից որոշ հատվածներ է տպագրել Յովակիմ Յովակիմյանը (Արշակունի) իր «Պատմութիւն հայկական Պոնտոսի» (Բեյրութ, 1967, էջ 64–68) գրքում, բայց, ցավոք, չի ծանոթացրել, թե որտեղ է գտնվում բնագիրը: Հայաստանի և սփյուռքի տարբեր արխիվներում տարիների որոնումներից հետո, կերպական, 1995–ին կալ հայտնաբերեցի ինձ Վալիզգոտնում Տեր Վահան ավագ քհն. Խոյսյանի որդու՝ Տեր Տիգրան ավ. քհն. Խոյսյանի այրու՝ տիկնի Միսիթայանի Խոյսյանի մոտ, որի որդիությունը չի բնագիրը պատճենակալում: Օպտվելով առիթից ցանկանում են ցուցաբերում ազգագրական համար իմ խորին երախտասիրությունը հայտնել Հայաստանյայց Առաջնական Եկեղեցու Հոյսայանց Ամերիկայի Արևելյան թեմի առաջնորդ, բարձրագույն Տեր հասակ արքեպիսկոպոս Պատրաստյան և Վալիզգոտնի հայոց իղևոր իովկ Տեր Կորսեան ավ. քհն. Գալարյանցի: 2000թ. երբ Վալիզգոտնում այցելեցի տիկնի Միսիթայանի, արժեն հուշագրության բնագիրը չկար, սասց, որ Խոյսյանյանը ապրող իրենց ազգականներից մեկն է տարել:

Маилян Бениамин Викторович родился в 1968 году. В 1992 г. окончил Ереванский педагогический институт им. В. Брюсова. В 2007 году защитил кандидатскую диссертацию по теме "Проблема статуса Абхазии в 1917-1921 гг.". В настоящее время является научным сотрудником Института востоковедения Национальной академии наук Республики Армения. Автор ряда научных статей посвященных межгосударственным и межнациональным отношениям в причерноморском регионе Кавказа (Абхазия и Сочинский район) в 1918-1920 гг. Занимается также исследованием положения этнических меньшинств в Республике Грузия в озабоченный период.

БЕНИАМИН МАИЛЯН

“СОЧИНСКИЙ ВОПРОС”

(Территориальный конфликт на Черноморском побережье Кавказа в июле 1918- мае 1920 гг.)

Грузинская элита в поисках национального спасения, сосредоточилась на идее создания независимого государства. На закавказско-турецких переговорах в Батуме, грузинский делегат А. И. Чкенели вошел в тайные сношения с германским посредником генералом Отто фон Лоссовым. Получив веские гарантии от немецкой стороны, председатель грузинского национального совета Н. Н. Жордания имел все основания объявить на экстренном совещании этой структуры, что "обязательным становится объявление независимости Грузии, так как это единственный путь, который возможно спасет нас с помощью немцев от нашествия турок и захвата нашей страны"¹.

26 мая 1918 года (Все даты после 1-го января 1918 года даны в новом стиле. — Б. М.) Национальный Совет Грузии, имея серьезные политические гарантии от немецких представителей, провозгласил независимость своей страны. В Грузию прибыла германская военная миссия. Приветствуя ее главу, генерала Кресса фон Крессенштайна, Н. Н. Жордания заявил: "Когда Грузии пришлось менять ориентацию, то она выбрала германскую, как наиболее обещающую нам светлую будущность"².

В статье 13-ой "Русско-германского добавочного договора" от 27 августа 1918 года Советская Россия соглашалась с тем, что "...Германия признает Грузию самостоятельным государственным организмом"³. Однако точных границ между Россией и Грузией установлено не было⁴.

Германские представители поддерживали намерение грузинского правительства включить в состав своей новообразованной республики Сухумский округ (Абхазия). Из-за него разгорелась серьезная борьба с большевистскими отрядами. 18 июня 1918 года в Абхазию были направлены регулярные грузинские части под командованием генерала Г. И. Мазниева (Мазнишвили). Ранее, 25 мая 1918 года, в Очамчирах уже расположился немецкий отряд лейтенанта Палена. Преследуя красных, грузинские отряды к 27 июля 1918 года заняли территорию Черноморского побережья Кавказа, включая порт Туапсе. Обращаясь к этим событиям, генерал А. И. Деникин впоследствии писал: "В первый период — турецко-немецкой оккупации, вождления Грузии направились в сторону Черноморской губернии. Причиной послужила слабость Черноморья, поводом — борьба с большевиками, гарантией — согласие и поддержка немцев, занявших и укрепивших Адлер". Руководители Добровольческой армии ясно подтвердили свою верность Антанте. Как указывает Людендорф, в виду этого, он "ходатайствовал перед имперским канцлером за удовлетворение пожеланий Грузии"⁵.

Грузинское правительство обратилось к представительскому Органу Сухумского округа - Абхазскому Народному Совету, с пожеланием, чтобы он обосновал оккупацию Сочинского и Туапсинского округов⁶. Как свидетельствует видный деятель абхазского национального движения периода 1917-1918 годов Симон Басария, власти Грузии "потребовали от Абхазского Народного Совета письменный документ о том, что... Туапсе занимается по просьбе абхазского народа, который, дескать, имеет историческое право на него"⁷. По грузинской версии событий выдвигание грузинских сил в глубь Черноморской губернии диктовалось необходимостью восстановления прерванного продовольственного снабжения Грузии с территории Северного Кавказа⁸. Современники собы-

тий придерживались и того мнения, что "стремление любой ценой удержать Сухумский округ заставило продвинуть грузинские войска на север в Черноморскую губернию и создать заслон, тем более, что близкое соседство "великодержавных" сил питало в Абхазии отнюдь не прогрузинские симпатии"⁹.

Как бы там ни было, 24 июня 1919 года Абхазский Народный Совет "обсудил политический момент... постановил: для водворения прочного порядка в Абхазии и разрешения продовольственного кризиса как в Абхазии, так и в Грузии признать необходимым занятие Сочинского и Туапсинского округов с портом Туапсе"¹⁰.

В первой декаде июля 1918 года Сочинский округ почти без боя был занят грузинскими войсками, как утверждают, "по настоянию местных грузин"¹¹. Население Сочи встретило отряд Мазниева с радостью. Буржуазия видела в его лице избавление от большевистских насилий и фискализации, а местные социалисты надеялись на осуществление лозунгов Февральской революции. Особого приема социалисты удостоили представителя грузинского правительства, известного социал-демократа Исидора Рамшвили, тем более, что местная организация РСДРП состояла "почти из одних грузин"¹². На многочасном митинге в Сочи 11 июля 1918 года Рамшвили подчеркнул, что его правительство рассматривает округ как бесспорно российскую территорию и занимает его временно, впредь до восстановления демократического всероссийского правительства. Левые элементы создали "Сочинский объединенный совет социалистических партий", который, при поддержке грузинских властей, начал играть ключевую роль в местной политической жизни¹³. Лидирующие позиции в Совете занимали социал-демократы П. Измайлов (бывший депутат Госдумы) и Я. Цвангер (редактор газеты "Свободная мысль", органа окружного комитета РСДРП), а также председатель Сочинского комитета эсеров С. Винарский.

Установлению контроля правительства Грузии над Сочинским округом способствовала не только поддержка местной грузинской общины, но и политика социальных посулов. Основным политическим союзником грузинских властей стала Сочинская социал-демократическая организация, которая опиралась на 10 тыс. рабочих, большей частью строителей Черноморской железной дороги. Несмотря на межпартийные разногласия, социал-демократическое правительство Грузии было все же ближе эсерам, чем военной диктатура белых генералов. Эсеры своей популярностью обеспечивали поддержку грузинской власти со стороны местного русского крестьянства.

В начале сентября 1918 года в Сочи прибыли казаки Сводно-Кубанского отряда, который был сформирован на территории Сухумского округа из числа бежавших от большевистских насилий станичников. Отряд считался частью Добровольческой армии. Во время в городе разворачивалась предвыборная кампания в Сочинскую думу. Представители правых партий усмотрели в прибытии казаков удобный случай для сведения счетов со своими политическими противниками, огульно обвинившими ими в большевизме. Бывшие жандармы — полковник Казаринов и ротмистр Макаров — составили проскрипционный список. Оказавшиеся в руках казаков более 40 социалистов благодаря вмешательству грузинского правительства чудом избежали расстрела. (Есть версия, что казаков "в темную" использовали гру-

зинские власти с целью укрепления прогрузинской ориентации местных "левых" элементов.) Этот случай еще более укрепил недоверие и враждебность сочинских социалистов к Добровольческой армии¹⁴.

Таманская красная армия 2 сентября заняла Туапсе¹⁵. Мазниев отвел грузинские войска в Сочи, а на позициях оставил казаков под командованием генерала Масловского. 8 сентября "железный поток" покинул Туапсе, а вступившие в него казаки передали город-порт Добровольческой армии.

"Туапсе потеряно нами благодаря воленому или невольному предательству казаков"¹⁶, — жаловался военному министру из Сочи член Национального совета Грузии Г. Н. Анджапаридзе. На занятой белыми территории были распулены власти, ранее назначенные грузинской стороной, что вызвало его резкий протест. Сменивший Мазниева командующий Приморским фронтом генерал Вашакидзе настаивал на восстановлении прав грузинской администрации до разрешения пограничного вопроса между правительствами Грузии и Кубани¹⁷. В ответ от лидера Белого движения Юга России генерала М. В. Алексеева поступила телеграмма: "Добровольческая армия является верховной распорядительницей занятой ею местности Черноморской губернии. ...Ваши власти должны быть немедленно убраны. Двух хозяев допущено быть не может; в случае неисполнения, мне придется изменить [свое отношение к] Грузии в отрицательную сторону"¹⁸.

"Дружеские отношения, налаженные между нами и грузинами, резко изменились после занятия нами Туапсе"¹⁹, — вспоминал один из руководителей Добровольческой армии генерал А. С. Лукомский. Белое командование предложило правительству Грузии отвести свои войска из Сочинского округа, вплоть до реки Бзыбь. Генералу Масловскому был отдан приказ вступить в Сочи. В округе стали распространяться "разные приказы и предписания Черноморского военного генерал-губернатора Кутелова, свиставшего себя в праве, несмотря на оккупацию Сочинского округа грузинами, отдавать распоряжения не находящемуся фактически под его властью населению"²⁰.

Местные грузинские руководители оказались перед серьезными проблемами, которые требовали скорейшего вмешательства центральных властей Грузии. О формате возникших вопросов свидетельствует обращение Г. Н. Анджапаридзе к военному министру Г. Т. Георгадзе. "В связи с отходом наших частей от Туапсе, — пишет грузинский политик, — возникает весьма серьезный, сложный политический вопрос относительно Сочинского округа... Как сообщают, генерал Алексеев и вместе с ним кубанское правительство всю Черноморскую губернию, в том числе и Сочи, рассматривают как часть Кубани. По точным сведениям, в Новороссийске уже имеется военный губернатор, назначенный на эту должность генералом Алексеевым. Является вопрос: как нам быть в дальнейшем? Думаем ли мы во что бы то ни стало оставить за собой Сочинский округ? Вы понимаете, что речь идет, конечно, не о большевиках, а о генерале Алексееве, ориентация которого враждебна Германии. ...Могут получиться крупные недоразумения с генералом Алексеевым, которые могут закончиться даже конфликтом. От правильного решения этих вопросов зависит наша тактика. Или мы укрепляемся здесь настолько сильно, чтобы с оружием в руках поддерживать нашу платформу относительно Сочи-

Ի ԴՅՈՒՆ ԿԱՆԵՆԱ Ի ԵՆՈՒԹԱ ԴԱԾԻՆԵԹ

нского округа, - и тогда необходимо выслать сюда все наши свободные силы, а также, главным образом, несколько батальонов немцев, или же весь центр внимания обратить на нашу историческую границу [реку Мзымта] на случай кахилибо осложнений, а отсюда начнем немедленно эвакуировать все ценное... Добавлю, что мною принимаются меры к тому, чтобы население [округа] высказалось за нас, и мне кажется, что это можно устроить"²⁴.

(продолжение следует)

ПРИМЕЧАНИЯ.

1. В 1914 г. руководители "Комитета освобождения Грузии" (Л. Кереслидзе, М. Магалашидзе, Г. Мачабели) заключили с турецким правительством соглашение, первый пункт которого гласил: "Турция должна признать независимость Грузии, ее бесспорное право на историческую территорию, состоящую из следующих областей: на Черном море от Дювекса (исключенное название Давоского посольства, с 1896 г. - Сочи. - Б. М.)." См.: "Кавказское слово", 1918, 6 ноября.
2. Германские оккупанты в Грузии в 1918 году. Сб. документов и материалов. Сост. М. М. Габрицидзе. Тб., 1942. С. 150.
3. Жордания Н. Н. За два года. (С 1-го марта 1917 года по 1-е марта 1919 года). Доклады и речи. - Тифлис, 1919. С. 219-223.
4. ГАМАХАРИЯ Д., ГОГИЯ Б. Абхазия - историческая область Грузии. - Тб., 1997. С. 80.
5. "Возрождение", 1918, 28 июля.
6. Документы внешней политики СССР. Т. 1. - М., 1959. С. 443.
7. Этот вопрос усугубился запутанной ситуацией созданной прежде вокруг административных границ между Сочинским и Сухумским округами. На основании Указа от 24 декабря 1904 года из Сухумского округа был выделен Гагринский участок (инициатором передела явился зять Николая II - принц Ольденбургский, владелец "Гагринской климатической станции") и присоединен к Сочинскому округу Черноморской губернии. Новая граница была определена по реке Бзыбь. В 1916 году стали циркулировать упорные слухи, что намереется присоединение всего Сухумского округа к указанной губернии. См.: "Театры да цирковые", 1916, № 23. С. 4 (на груз. яз.). 15 июня 1917 года в Гагры приезжал член Особого Закавказского Комитета (Озакком) А. И. Чхенкели. На собрании местных жителей, он развивал мысль о присоединении Гагринского участка к Закавказью. См.: Документы и материалы по внешней политике Закавказья и Грузии. - Тифлис, 1919. С. 409. Он же собственной властью назначил местную администрацию (комиссар Богоризишвили). Чхенкели от имени Озаккома обратился к Временному правительству с просьбой положительно решить ходатайство Сухумского окружного комиссара о возвращении отошедшего в 1904 году района и восстановлении старой границы. См.: МЕНТЕШАВИЛИ А. М. Октябрьская революция и национально-освободительное движение в Грузии 1917-1921 гг. - Тб., 1987. С. 116-117. Однако никакого решения из Петрограда так и не поступило. "Передел совершен недавно, - сообщалось на страницах тифлисской прессы, - приказанием данным членом бывшего Озаккома Г. Чхенкели комиссару Сухумского округа (Д. В. Захарову) об исправлении границы между Сухумским округом и Черноморской губернией. Этот передел совершен, так между прочим, втихомолку, административным распоряжением без обсуждения...". См.: К истории административных делений Закавказья // "Молот", 1917, 15 декабря. Нпротив, в начале 1919 году упорно-отказный грузинский правительством в Сочинском округе М. Хочолава, учитывая пожелания местного населения, поднял вопрос о возвращении части Гагринского участка (Пилемская волость) в подчинение вверенного ему округа. См.: Центральный государственный исторический архив Грузии (ЦИАГ). Ф. 1861. Оп. 2. Д. 116. Л. 27.
8. Германские оккупанты... С. 151-152.
9. ЦИАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Д. 37. Л. 1-2.
10. Басария С. Абхазия в географическом, этнографическом и экономическом отношении. - Сухум-Кале, 1923. С. 92.
11. ГАМАХАРИЯ Д., ГОГИЯ Б. Указ. соч. С. 74.
12. Казанский М. Очерки Закавказья // "Народное знамя", 1919, 23 марта.
13. ГАМАХАРИЯ Д., ГОГИЯ Б. Указ. соч. С. 415.
14. ВОРОНОВИЧ Н. В. Меж двух огней. (Записки зеленого) // Архив русской революции. Т. VII. - Берлин. 1922. С. 91.
15. Там же. С. 95.
16. ЧЕРНОВИЧ Н. Грузины, добровольцы и Сочинский округ // "Народное знамя", 1919, 25 марта.
17. В заседаниях "совета" участвовали представители местной организации АРФ "Дашнакцутун", как выразительницы интересов сочинской армянской общины. См.: Западноевропейская колония на Кавказе // "Айрекин" (журн., Бостон, США), 1931, август (на арм. яз.). Также см.: "Дзайн амшенакан", 2008, январь-март и последующие публикации.
17. ВОРОНОВИЧ Н. В. Указ. соч. С. 95. Также см.: "Народное знамя", 1919, 26 марта.
18. Эти события описаны в романе А. С. Серафимовича "Железный поток", изд. в 1924 г.
19. ЦИАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Д. 28. Л. 28.
20. Там же. Д. 27. Л. 51.
21. Шафир Я. М. Очерки грузинской Жиронды. - М.-Л. 1925. С. 85.
22. ЛУКОМСКИЙ А. С. Из воспоминаний // Архив русской революции. Том VI. - Берлин. 1922. С. 103.
23. ВОРОНОВИЧ Н. В. Указ. соч. С. 99.
24. ЦИАГ. Ф. 1861. Оп. 2. Д. 28. Л. 28-30 об.

В Ереване прошла презентация новой поэтической книги "Песнь об Амшене" сочинского поэта Крикора Мазлумяна

В жизни нет места случайностям, убежден поэт Мазлумян. Любые неожиданные повороты, головокружительные подъемы или умпомрачительные падения на этом длинном пути - суть чего-то общего, единого, предопределенного свыше. Таинство это открывается человеку далеко не сразу - только через сложный и мучительный поиск, но рано или поздно из множества разрозненных элементов и никак, на первый взгляд, не связанных между собой частиц обязательно возникнет единый образ, без которого невозможно представить себе существование на нашей бренной земле. Для творца, умеющего мыслить, чувствовать, страдать, сопереживать, видеть в привычных неодоушевленных вещах и предметах - самое живое и сокровенное, а в людях - сугубо человеческое начало, магическая завеса судьбы падает в тот самый момент, когда он нащупывает зыбкую грань между прошлым и будущим. Все эти личные чувства и душевные страдания, бессонные ночи и нестерпимые муки творчества поэт выплескивает в своих стихах, делится с читателями тем, что дорого и близко ему. Так - сложно и мучительно, на грани возможностей - рождались все семь поэтических книг Крикора Мазлумяна, написанные в разные годы, но объединенные одним идейным замыслом и названием - "Родник".

- Этот символ - чистого и неиссякаемого источника жизни - запомнился мне с раннего детства, - вспоминает поэт. - Неподалеку от родительского дома в селе Шаумян Туапсинского района с незапамятных времен бил из-под земли родник, олицетворявший собой мудрость веков и непрерывность человеческого бытия. Я до сих пор помню его вкус, помню звуки бурлящей воды. Свои первые робкие стихи, написанные в далекой юности, тоже были связаны с ним. Однажды много лет назад, в период развития совхозов, кому-то пришла в голову бредовая идея пробурить в том месте, где веками находился родник, глубокую скважину и по трубам пустить всю воду на колхозные поля. Живительный источник сразу обмелел. Только после того, как горе-руководители под давлением возмущенных сельчан все же опомнились - родник чудесным образом ожил. Позже, лет двадцать назад, когда писать стало для меня настоящей потребностью, свой первый поэтический сборник я назвал просто - "Родник". Затем появлялись новые стихи, которые я включал в очередную сборник, но от дорогого мне названия не отступал ни разу. В 1989 году Крикор Мазлумян написал первое стихотворение, посвященное своей исторической родине - Амшену, ныне находящемуся на территории Турции. Оттуда, стремясь спастись от геноцида, в начале прошлого века его предки переселились на Черноморское побережье. Произведения так называемого "амшенского цикла", пронизанные неизбывной печалью по утерянной святыне и мучительной болью о пережитых его народом страданиях, регулярно появлялись все эти годы. "Я не видел неба над Амшеном", - напишет он однажды сокровенные строки, в которых - и глубина жестокой трагедии армян, и твердая вера в торжество исторической справедливости: родина не потеряна до тех пор, пока ее образ живет в сердце каждого армянина.

Чтобы найти свои фамильные корни, некоторое время назад поэт специально побывал на территории исторического Амшена, посетил те самые земли, где когда-то жил с семьей его прадед, отец его прадеда. Там же, у некогда жестоко

разрушенного очага предков, он пил воду из родника. Вкус его был совсем другим, непривычным - солоноватым. Увиденное возникло в сердце постоянно кровоточащим осколком - саднящим, мучительным, плачущим... "Чистейшие источники Амшена, бегущие в теснинах по камням, - так появятся новые поэтические строки. - Когда-нибудь вы вырветесь из плена".

*Прости мой край, прости,
родной Амшен,
Леса и горы, как вы далеки,
Как я не знал, что у меня в душе
поют твои живые родники!*

Поэтический путь на историческую родину Крикор Мазлумян нашел совсем недавно - стихи об Амшене, написанные на русском языке, сформировались в единый идейный узел, были полностью готовы к публикации. Препешие свои книги поэт принципиально печатал в Сочи, с которым связаны долгие годы его жизни и активной трудовой биографии - в должности многолетнего бессменного руководителя отдела культуры администрации Лазаревского района и администратора широко известного в России и за ее пределами Лазаревского Центра национальных культур. Новая же книга - увидела свет в Ереване. Что тоже символично.

- Поэтом я почувствовал себя совсем недавно - лет в шестьдесят, - признался Крикор Саакович. - Поначалу к своим стихам относился снисходительно, особого значения всему этому не придавал. Теперь поэтическое начало постепенно с лихвой берет свое - это совершенно другие мысли и чувства, иной, нежели прежде, взгляд на окружающий мир.

В прошлом году, в свои шестьдесят семь, он был принят в Союз писателей России. В нынешнем - стал полноправным членом писательского сообщества Армении. Кстати, книга стихов "Песнь об Амшене", в которую вошли тридцать произведений написанные на русском языке и их переводы на армянский, вышла в Ереване буквально накануне открытия Всемирного съезда армянских писателей. Традиционный форум литераторов, уже четвертый по счету, проходил в рамках фестиваля "Единая нация - единая культура". Съезд стартовал в Ереване, а продолжил свою работу в знаменитом поселке Цахкадзор, где расположен Дом отдыха и творчества писателей Армении. Помимо знакомств, общения, обмена опытом и новыми идеями участники съезда, а это почти сто делегатов из 18 стран мира, обсуждали острые проблемы развития современной армянской литературы, говорили о нынешнем положении дел в этой сфере, искали пути дальнейшего взаимодействия, открыто говорили о месте людей творческих профессий в становлении Армении.

- Одна из актуальных тем, обсуждавшихся в ходе съезда - вопросы формирования молодого поколения армянских писателей, - рассказал председатель Союза писателей Армении Левон Ананян. - Дело в том, что большая часть начинающих литераторов, особенно живущих за границей, практически не пишет на родном языке, предпочитая английский. Все это постепенно привело к тому, что в англоязычных странах они уже воспринимаются именно как английские поэты и прозаики, но не как представители нашего народа, а это очень серьезный и болезненный для нас вопрос.

Увлечательной и насыщенной оказалась культурная программа форума. Участники съезда встретились с представителями правительства республики - министрами иностранных дел Эдуардом Налбандяном и обороны - Сейраном Оганяном, побывали в знаменитом Эчмиадзине, где их принимал Каталикос

всех армян Гарегин II, возложили цветы к памятнику в мемориальном комплексе, построенном в Ереване в память о жертвах геноцида армян в Турции, побывали в главных церковных святынях и древних кладбищах, совершили двухдневную поездку в Нагорный Карабах.

Своеобразным итогом представительного форума лучших творческих сил республики и зарубежной армянской диаспоры стала торжественная презентация книги Крикора Мазлумяна "Песнь об Амшене", прошедшая в конференц-зале Союза писателей Армении. Поздравить автора со знаменательным событием собрались участники съезда, прославленные писатели, поэты, литературоведы, активисты политических партий и общественных организаций, ведущие журналисты. Книга, как и ожидалось, вызвала самые разные мнения и суждения. Для большинства специалистов, оценивавших ее с сугубо профессиональной точки зрения, особый интерес представляло качество литературного материала и своеобразие поэтического стиля автора. И то, и другое, судя по прозвучавшим словам, оказалось на достаточно высоком уровне. "Песнь об Амшене" поразила всех своей новизной, трогательной чувственностью, романтическим характером и твердой гражданской позицией поэта, не желающего мириться с исторической несправедливостью. Особенно проникновенны эти стихи в авторском исполнении, в чем и смогли убедиться участники встречи.

- Книга мне понравилась своей глубиной искренности, - признался Альберт Налбандян, главный редактор журнала "Литературная Армения". - Это поэзия простых слов, прямого заинтересованного общения автора с читателем. Значимость "Песни об Амшене" заключается, прежде всего, в том, что она рассказывает о крае, к сожалению, мало знакомом даже самим армянам. Да, все знают, что Амшен - это историческая область Армении, принадлежащая сейчас Турции, но не более того. Крикор Мазлумян рассказывает о родной земле живыми, яркими образами, которые находят отклик в душе каждого, кто читает эти строки.

- Для меня значим сам факт того, что поэт живет в Сочи, но многие годы пишет о своей исторической родине, по которой очень тоскует, сопереживает ее трагической судьбе, - считает главный редактор газеты "ДЗАЙН АМШЕНАКАН" (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ), издающейся в Ереване, Сергей Варданян. - Он не просто рассказывает о далеком Амшене, но и делает это очень хорошо - качественно, профессионально, доступно. Высоко оценил книгу и председатель Союза писателей Армении Левон Ананян, принявший самое активное участие в ее издании.

- Мы увидели наш Амшен именно глазами Крикора Мазлумяна, - убежден он. - Поэзия сочинского автора, отличающаяся высоким слогом, очень образна, глубока, легко запоминается. Каждое стихотворение - словно поэтическое письмо сына к родине-матери. Поражает живая, неиссякаемый оптимизм автора, который верит в возрождение святыни - своей родины, в ее счастливое будущее - и это главное для всех нас.

В ближайших планах Крикора Мазлумяна, заметно вдохновленного успехом, завершение работы над очередным поэтическим сборником, который планируется издать в Майкопе. В него войдут стихотворения на адыгскую тематику, а также совершенно новая поэма "Убыхи", посвященная горькой судьбе коренного народа Сочи, бесследно исчезнувшего на чужбине - в Османской Турции.

Анзор НИБО.

Сочи - Ереван - Цахкадзор - Эчмиадзин - Нагорный Карабах - Сочи.

ԱՐԵՄՏԱՅԱՅ ԳԱՂՈՒԹ ՄԸ ԿՈՎԿԱՍԻ ՄԷՋ

(Նիւթեր գաղութահայ պարմութեան համար)

Գրէ՛ Կարէն

(սկզբը՝ NN 42-44, 45-47, 48-49 համարներում)

VI

ԲԷԱԿՑԻՆԸ կը տիրէ: Բոլոր սեւ ուժեղը ուղի ելած էին: Ուրեաղիկները (գիւղական ուսուցիչ) դարձեր էին անասնաբուներ եւ իրենց վրայ կը մարմնացնէին ցարական իշխանութիւնը: Կաշառք ու մատուցիւն տոկոսական բանքեր էին: Արտանուցիչ Յակոբ զոհ կ'ընթայ իր բարեբարութեան: Իր ազատած բազմաթիւ փախստականները ինքնաբերաբար նուրբներ տւած էին իրեն: Ան այդ դրամները փոխ տուած էր առանց տոկոսի, հայ գիւղացի 1-2 ընտանիքներու, որ մինչեւ իր հեռանալու օրը գործածէին: Ան կը բնակէր Առեղի Շիլուկայ հայ գիւղի ծայրը գտնուող ինչուկի մը մէջ:

Կառավարութիւնը կը տեղեկանար անոր մտածքները ճիշդ մասին եւ կը սկսի փնտռել զայն խտուրտեման: Յակոբ տեսնելով որ այլեւս դժուր կատարելից կ'անհատանայ է այդ շրջանի մէջ մնալը, կ'որոշէ հեռանալ շրջանէն եւ կը խնդրէ իր բարեկամ գիւղացիներէն որ դրամները պատրաստեն: Այդ արիւնք եղապատուութիւնները կ'որոշեն Յակոբը մեղտուղ վերցնել եւ դրամները իրացնելու: Բռնուած անպաշտպան ալ կրճատ անպատու մալ, քանի որ Յակոբ քաղաքական փախստական մըն է:

Յակոբ օր մը, երբ առատուուն կանուխ անտառ կ'ապաստանէր, դաւադիր գիւղացիները 2-3 հոգի, կ'ընկերակցին անոր փայտ կտրելու պատրուակով, անտառին մօտ, յանկարծ կոնակէն կացիքի հարուածներ կուտան գլխուն եւ հսկան վար կը ձգեն արիւնքաբառ: Յակոբ առիժի մնալ կը մտնէ, ծայրը գիւղ կը հասնի, բայց մարդասպան սրիկաները հարուած հարուած վրայ կուտան եւ կիսամեռ վիճակի մէջ կը քաղնք նախապէս պատրաստած հողէ փոսի մը մէջ:

Սպանութեան լուրը կը տարածուի: Կառավարութիւնը ձեռի համար կը ձեռնարկէ չարագործները, կը փոխադրէ Երևան քաղաք: «Մեղմացուցիչ» պարագաներ նկատու ունենալով միայն 1 տարուան բանտարկութեան վճիռ կուտայ:

Վահան Սահուլեան իբրեւ յեղափոխական կը մատուցէ իր դրացի (Վերիկ Լօօ գիւղացի) Սարգիս Գարսաղանեանի կողմէ, որ պարզապէս կը նախանձեր անոր վայելած ժողովրդականութենէն ու երբ նա ձեռնակալով քաղաք կը բերուէ, շոքապետի կարգադրութեամբ, սպայ Կոզակի կողմէ գիւղի ճամբուն կ'սպանուէր, իբրեւ թէ փախչելու փորձ օրած ըլլար, մինչդեռ թէ ինք ուզէր փախչիլ, անճանաչու չէր ըլլար եւ հնարաւորութիւն ունէր ուրիշ շրջաններ խոյս տալու: Իր վերջերս ալ կուրծքէն էին: Բժշկական քննութիւնը պահանջուեցաւ, բայց կառավարական բժիշկը հակառակ տեղեկակալի տուաւ քննութենէն յետոյ:

Մետրոպ անուն այլանբարձ մը (Վարի Լօօ-էն), ուրեարեցիկի հետ ընկերացած, պատուաւ դարձած էր գիւղացիութեան: Բանտարկութիւն եւ յետոյ կաշառքով ազատուած քան գործ օրած էր իրեն համար: Գիւղացիները սարսափի մատուցած էին:

Առաջել Գայրապետեան անուն մեկն ալ, նոյն գիւղէն, մինչդեռ ասազակներու հետ ընկերացած, զորքան կուտար հայ գիւղացիներու ձիերը եւ յետոյ իբրեւ միջնորդ ներկայանալով, փրկանքի փոխարէն կը վերադարձնէր զանոնք: Եւսպիքիցիի հետ ալ լաւ յարաբերութիւն կը պահէր: Սարգիս Գարսաղանեան, Մետրոպ եւ Առաջել Գայրապետեան ժողովրդի ցեցեր էին: Հանրային կարծիքը պատիժ կը պահանջէր:

Սոչիի կոմիտէի առաջարկով, Բաբունի Կ. Կ.-ի գնով եւ Ար. Բիւրոյի հասանութեանը որոշուած էր առաջին երկուքը անմիջապէս մահապատժի ենթարկել:

Բաբունի Սոչի գնացող երկու ահաբե-

կիցներ, կիրակի օր մը, ցորեկով, քաղաքի շուկային մէջ տեղադր կ'ենթարկեն Մետրոպը եւ իրենց անվնաս կը հեռանան ու քանի մը օր վերջը կը վերադառնան Բաբուն:

Ռուսիկանութեան համար մեծ անպատուութիւն էր ահաբեկիչներուն ձեռք չանցնիլը, ուստի կը ձեռնարկէ Մետրոպի համազիւղացի 3 անմեղ պատանդներ, հեռուէն ու մօտէն ոչ մի կապ ունեցող կազմակերպութեան կամ ահաբեկչական գործին հետ: Եկատերիտուարի գիճուրական դաշտային դատարանը 3-ին ալ մահուան դատապարտէ: Ցարիկ ղիմուէ եղաւ եւ նկատի առնուելով անոնց անցափախութիւնը, մահուան պատիժը փոխուեցաւ 20 տարուան բանտարկութեան Սարատովի բերդին մէջ: Խեղճներէ բնուցող չորհմանալով անտուրկ կլիմային բարեւոյի մէջ հիանդանալով մեռան, իսկ բերդը 10 տարի բանտարկութեան յետոյ 1917-ի յեղափոխութեան, ազատուելով վերադարձաւ առողջութիւնը քայքայուած վիճակի մէջ:

Սարգիս Գարսաղանեան եւ սպանուեցաւ գիւղին մէջ:

Առաջել Գայրապետեան նոյնպէս օրը ցերեկով սպանուեցաւ Սոչի քաղաքի մէջ, ընկ. Դազարոս Այվազեանի կողմէ, որ առանց ռեւէ մարմնի գիտութեան, անհամբերութեամբ վերջ տուած էր շահագործող անպիտանի մը կենանքին եւ ինքն ալ խոյս տուած էր (Ղ. Այվազեան յետոյ թոյլատրուեցաւ):

Այս իրար յաջորդող ահաբեկումները սարսափ ազդեցին ոչ միայն ապականութեան ճամբուն մէջ մտնող հայերու, այլ եւ կառավարական պաշտօնեաներու վրայ: Իրենց ենթադրածին պէս անպաշտպան չէր հայ աշխատակուրիները:

Սպայ Կազակով մղձաճանցի մէջ էր, շարունակ տեղորոշու կը տեսնէր իր շուրջը, դեռ չմտկայած տան մէջ կը փակուէր, ամուր փակելով լուսամուտներու փեղկերը եւ կը խնդրէր տեղափոխել գիւղը (որոշուած էր զայն ալ մահապատժի ենթարկել, բայց Սոչիէն դուրս): Իսկ միւս ռուսիկանական պաշտօնեաները վերջ տուած էին իրենց փրկագործութիւններուն:

Գիւղացիութիւնը շունչ առած էր եւ նուիրուած իր տնտեսութեան: Ուրիշ քան էլ թէ 1-2 գործիչներ վտանգուած էին եւ հեռացած էին:

VII

Բայց դուրս թէ ճշդով մեծամասնութեամբ անհող հայ գիւղացիութիւնը կարեւոր տոկոս տեսնողուած տնտեսական ճոր պայմաններուն եւ ամրանալ այդ ակերտուն վրայ:

Չորի գիւղէ անընդհատ կը բարձրանար եւ հետեւաբար վարձագրներն ալ: Ծխախոտագործութեան տրամադրելի վարձու հոգեւոր մակարդակը հետզհետէ կը փոքրանար ու կը սահմանափակուէր. անոնք ուրիշ աւելի շահաբեր տնտեսութեան՝ այգեձառութեան կը յատկացուէին:

Կալուածատերերը, վարձակալութիւններու պայմանաժամը լրանալուն, նախկին անտաններու եւ մնացուածներու փոխարէն իրենց ձեռքը կ'ունենային մաքուր արտեր, զորս դիւրութեամբ պտղատու այգիներու կարելի էր վերածել եւ որոնք անհամեմատ մեծ հասոյք էր բերելի քան վարձակալներու տուած հողավայրը:

Սոչիի շրջանը ֆրանսական սեւ սալուրի հապօնի այգիներ յառաջ կուզային նախկին ծխախոտի արտերու տեղ: Այդ սալուրը, թէ թարմ եւ թէ պահածոյ կամ չորացած վիճակի, մեծ քանակութեամբ կ'արտահանուէր Ռուսիոյ գլխաւոր քաղաքները: Իսկ Աուխուրի շրջանը կ'արտարէր մանտարիին, ընտիր տեսակի դեղձ, խմոր, տանձ եւ այլն:

Կարգ մը հողատերեր վարձու կուտային իրենց մնացուածներն ու անտանները ծխախոտագործներուն, այն պայմանով որ քացուած ու արտի վերածուած հողե-

րու մէջ իրենց ալ միաժամանակ, ծխախոտի կողքին, սնկնէր պտղատու ծառեր, որպէսզի վարձակալութեան 5-6 տարուան պայմանաժամը լրանալուն, երբեք պատրաստ այգի ունենային եւ սկսեին օգտագործել:

Այսպէս, բաւական թիւով գիւղեր կը սրբուէին եւ նորերը յառաջ կուգային կամ նրան մը ընտանիքներ կը տարածուէին դեպի Կուբան, նոր անմշակ հողեր գտնելու եւ քանի մը տարի ետ իրենց գոյութիւնը քաջջելու համար:

Եթէ ծրագրուած Սեւծովեան երկաթուղին կառուցուէր, վերջին հարուածը պիտի տար Սեւծովափի հայ վարձուոր գիւղացիութեան, որովհետեւ բոլոր հողերը մանր բաժնեներով պիտի ծախուէին ռուսներու եւ փոխի անարանց-ծմբերանոցի տեղ ծառայելին Ռուսիոյ ճեղքին նահանգներու ժաման կլիմայէն զզուած հարուածներուն:

Գայ գիւղացիութիւնը պիտի ըջուէր հեռու վարեր, միշտ շահագործուող, ուրիշին համար ցրտիցը թափող ու անդաստան: Չորհուրդը դաճանալու ոչ մի յոյս կար, ոչ իրականաբար եւ ոչ ալ նիւթական հնարաւորութիւն ունէր. տալտ էր եւ խորք համագործակցութեան: «Ծխախոտի վաճառումը եւ կազմակերպուելու կարիքը» իմ հրատարակած գրքովը, որուն մէջ շօշափուած էին շատ մը կենսական խնդիրներ եւ ցոյց տրուած միջոցներ հողատեր դաճանալու, չէր կրնար դրական արդիւնքներ տալ: Մեկ կողմէ՝ կալուածատերերը եւ միւս կողմէ՝ ծխախոտի գործարանատերերը՝ իրենց գործակալներու ցանցով, կը քանձին այդ ժողովուրդի կենսական հիւսթիւն եւ չէին թողուր ինքնապաշտպանութեան միջոցներու դիմելու (1917-1918-ին միայն կազմուեցան Սուխուրի եւ Սոչիի համագործակցականները թոյլ շրջանառութեամբ):

Այսպէս տխուր էր ապագան եւ յուսահատ ժողովուրդը իր փրկութիւնը կը սպասէր Թիւրք-Պայաստանի ինքնավարութենէն կամ ազատութենէն:

VIII

1914-ի ընդհանուր պատերազմի յատարարութիւնը և Թուրքիոյ մասնակցութիւնը անոր, կասեցուցին Սոչիի եւ Սուխուրի հայերու տնտեսական ազդակներու հետեւանցով աստիճանական հեռացման գործողութիւնը եւ ստեղծեցին բոլորովին նոր պայմաններ:

Կալուածատերերու բարեգաղութեան բոլոր ծրագիրները անխուսափելիօրէն մեկ կողմ դուրս էին: Ապագան անակնկալներով յիշ էր: Ամեն ծրագիր կրնար ինձի ի վեր քանդուիլ: Արդէն ապահով չէին ծովեզեղեացի վայրերը: Բացի մեծ մարտնասելուն կ'այցելէին ճաւել գերմանական ստեղծանալու, որոնք թէ փոխարանաբար կ'ընկնէին եւ թէ անպաշտպան քաղաքներու վրայ ռուսներ կ'արձակէին:

Գայերը, իբրեւ տարահպատակներ, զինուորագործութեան ջանջուեցան: Ծխախոտի արժեքը բարձրացաւ: Թեւ արտասահմանեան գնորդներ կը պակսէին, բայց ծխախոտի ներքին սպառումը եռապատուեցաւ: Գաղթականութիւնը նիւթապէս գէշ չէր, բայց հոգեպէս անհամզօտ էր: Ան տուաւ իր կամաւորները կամաւորական զինուորներ, բայց ան մասնաւորապէս կը հետաքրքրուէր ծովի միւս ափը գտնուող իր մօտիկ ազգակիցներու վիճակով: Ոչ մի լուր կար:

1915 Ապրիլին մէջ Բաբուն հասան Տրապիզոնէն հինգ հոգի: Անոնք եկած էին իբրեւ տուրհանալի, Վահի ապստամբութիւնը տեղեկացնող:

Վահի կռիվները սկսելուն, անկէ զաճազած ուղղութեամբ տուրհանալիներ հանուած էին դէպի Կովկաս՝ օգնութիւն փութացնելու համար:

Կարի՞ լուրը տամալով՝ հարողորջ Տրապիզոնի կոմիտէին, խնդրելով որ ամէն միջոց գործ դրուի ծովի ճամբով

Թիֆլիս լուր տալու, որովհետեւ ցամաքով դրուած տուրհանալիներ կրնային ժամանակակից կամ քնա՝ տեղ չհասնիլ:

Վահի փրկութիւնը կենսական էր: Տրապիզոնի կոմիտէն կ'որոշէ վատախոտի եւ յանդուգն ընկերներու կամքէն ալի գործը: Սիւրմեմէի շրջանէն լազձ մը նաակ մը կը գնեն եւ հինգ հոգի իրենց գիրքեք Սեւ ծովի ալիքներուն կը յանձնեն, ամէն վայրկեան թուրք-գերման պահակ ճանելէն բռնուելու կամ ընկնելու վտանգին ենթաւ: Անբողը հինգ օր տանջալից ճամբորդութիւն մը ընել յետոյ կը հասնին Բաբուն: Կը ձեռնարկուին ու յետոյ Ազգ. Բիւրոյի միջամտութեամբ ազատ կ'արձակուին: Բայց արդէն Վահի ապստամբութեան լուրը ստացուած էր եւ պնդը եղած միջոցները ձեռք առնուած էին:

Ամենագահ տուրհանալիներու սիրող կը կտորուի, եւ կ'ափսասան որ երկրէն դուրս եկած էին. հոն իրենց տեղը բռնող կարէր: Սուրհանդակներու մէջ Գայկազուն հասնելուամբ, աշխարհ մայն եկած, կուրի մէջ կոխուած անվախ ուժ մը. ան մասնակցած էր Գաճակի հայ-թաթարական ընդհարումներուն, յետոյ ալ՝ 1918-ի Գաճակի դէպքերուն: Երկրորդ՝ Գրիգոր Գրապեան (Գափտան մակաւորանալի) նաւաւար եւ 1890 թուականներէն յեղափոխութեան ծառայող. 1890-ին անոր միջոցաւ Գէջ գործիչ Գմայակի հուշակուեցան շրջանա վախճան էր եւ երկար տարիներ զենքի եւ փոխարդութիւններ կատարած էր: Երրորդը՝ Միսաք Թուրքաբեան էր, յետոյ Տիվազնիի ծանօթ ահաբեկիչ:

Ստոյն զինուորական փախստական էին: Շանա եւ Կիւշանա գիւղերու շրջակաները քանի մը հարիւր զին. փախստականներու կային, բոլորն ալ զինուած: Գայերը բացառութիւն չէին կազմէր: Աւելի շատ թիւով թուրքեր եւ յոյներ ալ կը դեգերնէին լեռները: Կառավարութիւնը չէր համարձակուէր զինուած հետապնդում կատարելու. անուժ էր անոնք դէ:

Ինչպէս յայտնի է, տեղահանութենէն առաջ, թուրք կառավարութիւնը Տրապիզոնի մէջ յանկարծակի ձեռնարկեց այցի կենցաղ հայեր՝ կուսակցականներ, առեւտրականներ, արհեստարարներ: Եւ ժողովուրդը դիմադրական տեսակէտ մնաց անգուլիս: Ծերակալականները շուքեաւ դրին պատրուակելով, թէ Սամսոն արտր պիտի դրուին, բայց հազիւ քիչ մը ճամբայ կտրած, Տրապիզոնի քաղաքը, բոլորն ալ սպանուեցին եւ ծովը բախեցին: Անոնցմէ մին՝ աշօր Դօղոս, վիրաւոր վիճակի մէջ լողալով յաջողեցաւ ցամաք ելնել, իր տունը գնալ եւ կառարուած ռճարագործութիւնը յայտնել: Կառավարութիւնը, տեղեկանալով անոր ազատման, ձեռնարկեց զայն եւ հիւանդանոց փոխադրելով թունաւորեց զայն ու մեղրուց:

Դարգ էր, որ քնաշնչանով վաճառք կախուած էր հայերու գլխուն: Այս սպանութիւնները յետոյ տեղահանութեան ծովալի ինչպէ անտուրհան էր: Բայց դարեւրու ստրկական հոգին մեկ օրերուն դուրս եւ յայտնէր: Առաջնորդ, տեղաւոր, աղա ասպարէզ իջան եւ սկսան համոզել դիմադրել, տեղահանութեան չեմբարկուելու ուղիները, որ անհպատակ է իրենց ընդդիմութիւնը: Այն 40 հոգին կակածեղի էին կառավարութեան այցին, իսաղաք ժողովուրդին կառավարութիւնը միայն պիտի փոխարդէ երկրին ներսերը, ռազմագիտական նկատումներով ընդի. պատերազմ է, պնդը է նուազագույն վնասող դուրս գալ ստեղծուած ծանր կացութեանը-այսպէս կը տրամաբանուէր ու կը համոզուէր ժողովուրդը:

Կարգ մը կիներ, պռոսպին կանչեցին եւ չուգեցին հնազանդի, բայց ի՞նչ կրնային ընել:

(Հարուհակի)
«Գայրեմիք» ամսագիր
1931, յունուար N 3 (99)
Բստոյն

Քայտնի է, որ փոքրամասնությունների և էթնիկ ինքնության խնդիր նկատմամբ թուրքիայում կա զգալի մոտեցում. և սա ինչ որ առումով նաև բնական է մի երկրի համար, որն ունի մեծ խառնեղանակը էթնիկ նկարագիր: Ինքնության մասին քննարկումները թուրքիայում բավական լայն տարածում են գտնում, որոնց հանդեպ պետական տարբեր պաշտոնյաներ, քաղաքական գործիչներ փորձում են վերաբերմունք դրսևորել և այդպիսով նաև յուրաքանչյուր լուծումներ առաջադրել: Նման դեպքերից հատկապես կցանկանալիքը առանձնացնել որոշ ժամանակ առաջ թուրքիայի վարչապետ Ռեջեփ Էրդողանի կողմից հրապարակ նետված այն թեզը, համաձայն որի թուրքիայի քաղաքացիները կարող են ունենալ երկու ինքնություն: Վերին և ներքին: Վերին ինքնությունը խորհրդանշում է քաղաքացիությունը, իսկ ներքինը՝ էթնիկ ծագումը: Չարկ է նշել, որ այս մասին Էրդողանը հրապարա-

սահմանադրական հանձնաժողովի նախագահ Բուրհան Էրուզը հետևյալ կարծիքն արտահայտեց. «Թուրքիան մեծ է մարմարի, սակայն մարմարը տարբեր երանգներ ունի, որոնցից մեկն է լինում գերակա և թուրքիայում հենց թուրքական երանգն է գերակառնում»:

Վերին և ներքին ինքնության խնդիրը գնալով մեծ ծավալներ ընդգրկեց թուրքիայում, իսկ վարչապետի արտահայտությունները պատճառ դարձան լուրջ քննարկումների, որոնք էլ իրենց հերթին ցույց տվեցին խնդիր կարևորությունը և արդիականությունը: Խնդիր վերաբերյալ արտահայտվեցին քաղաքական, կրոնական, հասարակական գործիչներ, մտավորականներ: Ազգայնական շարժում Լուսակոյության («Գորշ գայլեր») նախագահ Դևլեթ Բահչելին դեմ արտահայտվելով մոզակիայի տարբերակին նշել է, որ եթե թուրքիան մոզակիա է, ապա այդ երկրի ամուրք պետք է լինի «Մոզակիստան», «սակայն քանի որ թուրքիա ենք առև, ապա այս ամուրք թուրք ազգից է ծագում», - նշել է նա: Բողազիի համալսարանից դոկտոր, պրոֆեսոր Ջաֆեր Ուսը-

Ներով կազմակերպվեց մի ակցիա, և «Խալկական քարոզչության» «մտահոգ» մի խումբ քաղաքացիներ դիմեցին Չամչենի գավառապետարան խնդրելով չեղյալ հայտարարել իրենց միջոցառումը: Այս ամենը հաշվառելով՝ գավառապետարան դիմաձև «մտահոգ» քաղաքացիների խնդրանքներ տեղական իշխանությունները դրական արձագանք տվեցին, և փառատոնի Չամչենի մասը չեղյալ հայտարարվեց: Չամչենիների ամուրից գավառապետարան դիմաձև Իսմայիլ Ջիհանը ասում է. «Ես ուսումնասիրել եմ այս փառատոնի հովանավոր աներկյան կազմակերպությանը և այն բավական հետաքրքիր կանոնադրություն ունի: Որպես նպատակ է նշվում ազգագրական թանգարան քաղաքը, որի համար պետք է աշխատանք տանել և փաստեր հավաքել: Այստեղի տեղադրությունը, ճաշերի ամուրները, համչենիների օգտագործած որոշ բաները հավաքում և զրանցում են: Այս փառատոնը կազմակերպվում է, որպեսզի համչենիների ասեն, որ ըրանք թուրք չեն»:

Փառատոնի հետ կապված հանդես է եկել նաև Ռիզեի Տահանգապետ Քասըմ

ասել է, թե դա իր մայրենի լեզուն է: Ի վերջո Ֆիլմի լեզուն պարզելու համար դատարանը Ֆիլմը ուղարկել է անգամ փորձաքննության և պատասխանը եղել է այն, որ համչենիներն կոչված իրականում հայերեն մի բարբառ է:

Վերոհիշյալ փառատոնի ժամանակ «Խալկական քարոզչություն» անելու գաղափարը տարածեց և միջուցե առաջինը հրապարակ նետեց «Գորշ գայլերի» խոսակող «Յենի չալ» թերթը «Փառատոնի դիմակով հայկական քարոզչություն» վերնագրով հորվածով: Չենց այդ հորվածում էր ասվում, որ իբրև թե հայկական սփյուռքի հետ կապ ունենող The Christensen իմնադրամբ 220 հազար եվրո է հատկացրել փառատոնի կազմակերպման գործին: Թերթի փոխանցմամբ. «Վրոզված քաղաքացիները «Չամչենիները հայ են» քաղաքացիան ի պատասխան հայտարարել են, թե «Չամչենիները թուրքական ցեղ են»: Դրովածում մի քանի հասարակական կազմակերպությունների ղեկավարներ իրենց մտահոգությունն են հայտնել Սև ծովի արևելյան շրջաններում տարվող «միսիոներական

ՈՒՐԲԵՆ ՍԵՔՆՈՅԱԼ

ԵՊՅ, ԲԱՏԱՊԻՍԿԱԿԱՆ զիտությունների բեկնումով

«ՆԵՐՔԻՆ ԻՆՔՆՈՒՅԱՆ» ԽՆԴԻՐ ԹՈՒՐԻՖԻԱՅՈՒՄ ԵՎ ՉԱՄՇԵՆՑԻՆԵՐԸ

կավ արտահայտվել է քանիցս. դրանցից մեծերենք օրինակ 2005թ. Նոյեմբերին Շըրմաքում արած նրա հետևյալ հայտարարությունը. «Իշխանությունները երեք կարմիր գիծ ունեն՝ էթնիկ, տեղային և կրոնական ազգայնականությունը: Առաջինը էթնիկ ծագման հենքով ազգայնականությունն է և սա մենք վերացնելու ենք: Թուրք, քուրդ, չերեզ, լազ բոլորս թուրքիայի Չամրապետության քաղաքացու վերին ինքնության հովանու տակ մեկ և միասնական ենք լինելու: Ներքին ինքնություններին հարգանք ենք տառելու, սակայն բոլորիս վերին ինքնությունը թուրքիայի Չամրապետության քաղաքացիությունն է»: Էրդողանը վերին ինքնության իր միտքը զարգացնելով ասել է, որ թուրքիայում կան մոտ 30 էթնիկ խմբեր, որոնց վերին ինքնությունը թուրքիայի քաղաքացիությունն է: «Սիսալ է, օրինակ, մեր քուրդ քաղաքացիներին ասել «Դու քուրդ չես, թուրք ես», նույնը վերաբերվում է նաև լազիի, վրացուի, չերեզիների, արխազիի, ալբանացուի, բուսիացուի և այլն»,- հայտարարել է Էրդողանը: Դասկապես հետաքրքիր է Էրդողանի 20-ին Շեմշինիում Էրդողանի արտահայտած հետևյալ միտքը. «Թուրքը պետք է կարողանա ասել թե թուրք են, քուրդը՝ քուրդ են, լազը՝ լազ են, չերեզը՝ չերեզ են, մեր բոլորիս վերին ինքնությունը թուրքիայի Չամրապետության քաղաքացիությունն է»:

յուրը ճշմարիտ համարելով, որ գոյություն ունի ներքին ինքնություն, սահման է մի իրականություն՝ այն է. «Այդ ներքին ինքնությունները քաղաքական իրավունքներ չունեն: Քաղաքական բնագավառում պետությունը մեկ ինքնություն ունի և թուրքիայի Չամրապետության քաղաքացիության հովանու տակ պետք է կարողանան պաշտպանել էթնիկ ինքնությունը, մշակութային իրավունքները: Այս ամենը չի կարող հանգեցնել պետության մասնատման, դաժնային մի կատույց վերածվելու մտքին»:

Սակայն այն դեպքը, որը տեղի ունեցավ բոլորովին վերջերս թուրքիայում ընդամենը մեկն է այն ապացույցներից, որ այդ տարբեր էթնիկ խմբերի թույլ չի տրվում պահպանել անգամ իրենց «Ներքին ինքնությունը» և մշակութային արժեքները: Նրանց այդ բոլոր ձգտումները բուն հակադեցության են հանդիպում ինչպես հասարակության, այնպես էլ պետական տարբեր կառույցների կողմից: Այսպես, սույն թվականի օգոստոս ամսին Ռիզեում ծրագրված էր անցկացնել «Յեշիլչայ Յայլա» փառատոնը, որն ունի իմնականում մշակութային ուղղվածություն և ներկայացնում է Սև ծովի արևելյան ափերում ապրող ժողովուրդների բանահյուսական, մշակութային ժառանգությունից դրվագներ: Սակայն դրա հետ կապված որոշ շրջանակներ, հատկապես ազգայնամուկական, արձուկ բարձրացրեցին՝ հայտարարելով, թե տարբեր պատմավիճակով, այդ թվում և փառատոնի, դրսի ուժերը, որոնք կապված են հայկական որոշ կենտրոնների հետ, ցանկանում են «Խալկական քարոզչություն» անել: Որպես դրա կարևոր ապացույցներից էր նշվում, որ ինչպալ փառատոնի հովանավորներից է ամերիկյան The Christensen Fund կազմակերպությունը, որն իբրև թե կապ ունի հայկական սփյուռքի տարբեր կառույցների հետ: Էռնսթը տոտավիտար, բայց ժողովուրդավար ձևացող համակարգերին հատուկ միջոց-

ետներ և ասել, որ իրենց հետևում են Սև ծովի արևելյան թուրք ազգի միասնականության դեմ արվող ամեն քայլի: Սակայն, չնայած այս ամենին, փառատոնը, ի վերջո տեղի է ունեցել, բայց ոչ թե Չամչենում այլ Չընդըրը քաղաքում և բավական լավ ընթացք է ունեցել: Փառատոնի կազմակերպիչներից «Գուլա» մշակույթի, արվեստի և բնագավառային թուրքական միության Երկուրթ Թաշըրը նշել է, որ այդ փառատոնը արդեն 3 տարի կազմակերպվում է և նպատակն է աշխարհին ներկայացնել մերձևեռության տարածքների էկոլոգիական հարստությունները և մշակույթը, իսկ «Խալկական քարոզչություն» հետ կապված պնդումները հրապարակ են նետվել միտումնավոր: Փառատոնի կազմակերպիչները, ըստ երևույթին, ծանոթ և վարժված լինելով ազգայնամուկների այսօրվանի դոկտրինաներին՝ չեն ընկրկում և պատրաստ են շարունակել իրենց գործը:

Մենք տարածված մեղադրանք-ասեկոս են այն էր, որ այդ փառատոնի նպատակն է քարոզել հայկական մշակույթ և հայտարարել, թե «Խամչենիները հայ են»: Այս պնդման համար պատճառ է հանդիսացել «Գլեխաս» երաժշտական խումբը, որի երգացանկի մեջ կան տարածքի տարբեր ժողովուրդների լեզուներով երգեր, այդ թվում և Չամչենի բարբառով: Ի դեպ, սույն թվականի հուլիսին Երևան այցելած համչենական «Կովա» խմբի հետ էր նաև «Գլեխասի» ղեկավար և երգչուհի համչենի Այշեուր Երիվալը: Այսինքն՝ մեծ «Իստիտիայի» իրական պատճառներից է Չամչենի ակնհայտ հայկական բարբառի օտագործումը և, փաստորեն, սա փոքրամասնությունների մայրենի լեզվի դեմ դարձրելով տարվող քաղաքակառույցային դոկտրինաներից է: Ավելորդ չէ մեջբերել և վերոհիշել կրկին համչենի ռեժիսոր Օզգան Ալիբերի Չամչենի բարբառով նկարահանված «Մոմի» («Տատիկ») կարճամետրաժ ֆիլմից հետո ծայր առած հայաժամից դոկտրինաները, որոնցից էր, օրինակ, դատական գործի հարուցումը երիտասարդ ռեժիսորի նկատմամբ: Նրա իմնական «մեղքը» ֆիլմում Չամչենի բարբառի օտագործումն էր, որի տակ շատերը այլ ենթատեքստեր էին փնտրում: Ջավաշընը այն աստիճանի է հասել, որ հարցաքննել են նաև Ֆիլմի գլխավոր «Ինտրուսիուն» տարեց կնոջը՝ մոմին, որն

գործունեության առիթով: Օրինակ, Փառաք քաղաքի կրթության իմնադրամի նախագահ Ջևաթ Չիլեքը նշել է. «Խոսում են կրոնայալ հայկական մշակույթից և ժառանգությունից: Աշխատում են Սև ծովի արևելյան շրջաններում էթնիկ անջատողականությունը կրակելու»: Իսկ Ռիզեի հասարակական կազմակերպությունների միության նախագահ Բահաթին Քարազյոզը ասել է. «Սև ծովի արևելյան հայկական «արմատ» փնտրողները միջազգային ասպարեզում այս փաստերը և տեղեկությունները օգտագործելով այն թեզն են առաջ տանելու, թե «Տեսեք, Սև ծովի արևելյան մասում հայկական մշակույթ կա»:

Այս ամենը ցույց է տալիս, որ թուրքական իշխանությունների՝ թելուզ «Ներքին ինքնությունը» հարգելու, հայտարարությունները ընդամենը խոսքեր են, իսկ իրականում բուն կերպով շարունակվում է էթնիկ տարբեր խմբերի լեզուները, մշակույթները մոտագործելու և սուր քաղաքականությունը: Եվ մարդկանց իրական էթնիկ ինքնությունը մոտագործանալու գործում թուրքական իշխանությունները դիմում են տարբեր միջոցների, ազանավ օգտագործում են հենց նույն ծագումնաբան համչենիներին: Սրանք ընդամենը եժանագին ակցիաներ են, որոնց ճշմարտացիությանը չեն հավատում ազանավ իրենք՝ կազմակերպիչները: Վախի մթնոլորտում ապրող համչենիների մոտ տեղի են ունենում տարբեր գործընթացներ՝ երբեմն նաև իրական ինքնության զիտակցորեն մերժում, և սա թուրքիայի պարագայում միզուցե և հասկանալի է: Իսկ ամենադիպուկ օրինակը այս ամենը բնութագրելու համար մեր համչենից ծանցրեցիկ մեկ արտահայտում հետևյալ միջոց է, որը և խորությամբ արտացոլում է արևալակականությունների մի մասը հենց հայերենով և ժխտում իր հայկական ծագումը»:

ՀԱՄԱՄԱՇԵՆ-ՀԱՄՇԵՆԻ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԸ

(սկիզբը 1-ին էջում)

1. Աղվաջուր գ. - գտնվում է Սև Զաքար լեռից (Ենեմուխի Կաջկար դառ) հյուսիս համանուն գետակի ստորին հոսանքի աջ ափին:
2. Աղվաջուր գետ - սկիզբ է առնում Սև Զաքար լեռից և հոսելով սկզբում հյուսիս-արևմուտք, իսկ այնուհետև արևմուտք, թափվում է Արտեր (Այդեր) կամ հալա գետ:
3. Ամբար լճակ - գտնվում է Զաքարի լեռնաշղթայի հարավարևմտյան հատվածի հյուսիսահարավ լանջին Գազարկապի լեռնանցքի (Գիզարկապի դեղիսի) հարևանությամբ, 3006 մ բարձրությամբ անհուն լեռան հյուսիսային լանջին:
4. Ամալիս գ. - գտնվում է Կոնեմուր (Կոնեմուր) և Բալահովիտ (Պալովիտ) բնակավայրերի միջև Բալահովիտ գետի վերին հոսանքի աջ ափին:
5. Անհատակ լճակ - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայում (Գեմշին դառ)՝ հիմուտ լեռան (3453 մ) հյուսիսային լանջին, Տեղհովիտ գետի (Տիրովիտ չայ) ակունքի մերձակայքում:
6. Աշվիջակ գ. - գտնվում է Երեմակուր (Երեմակուր) բնակավայրի մերձակայքում՝ Երեմակուր և Ենեմուխ (Ենեմուխ) գետերի ջրկիցին մոտ՝ վերջինից արևմուտք:
7. Ապիվանց գ. - գտնվում է Բալահովիտ (Պալովիտ) բնակավայրի հարևանությամբ՝ վերջինից հարավ Բալահովիտ գետի վերին հոսանքի աջ ափին: Անվանումը ցույց է տալիս, որ բնակավայրն այդպես է կոչվել այդտեղ գտնվող համանուն վանքի անունից:
8. Ապիվանց լեռ - գտնվում է համանուն բնակավայրից արևելք և ունի 3125 մ բարձրություն:
9. Ավուծոր գ. - գտնվում է Սև Զաքար լեռան հյուսիսարևմտյան լանջին՝ Աղվաջուրի հարևանությամբ, վերջինից հարավ:
10. Ավեջուր գ. - գտնվում է Արտեր կամ նրանից դեպի արևելք, համանուն գետակի աջ ափին:
11. Ավեջուր գետակ - սկիզբ է առնում 3518 մ բարձրություն ունեցող Բուլուտ լեռից և հոսելով հարավարևմտյան ուղղությամբ, թափվում է Արտեր կամ հալա գետ:
12. Արշիթ գ. - գտնվում է Զիլ ամրոցի (Զիլ կալե) մոտակայքում՝ նրանից արևմուտք:
13. Արտա գ. - գտնվում է Արտեր գետի միջին հոսանքի աջ ափին՝ Արտեր բնակավայրից հարավ-արևելք:
14. Արտաշեն գ. - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայի միջին հատվածի հյուսիսային լանջին՝ Գամշենի մեծ գետի ակունքների շրջանում: Արտաշենից հյուսիս միախառնվում են Վերին Գամշեն (Բաշ Գեմշին չայ) և Եղնովիտ (Էլկիտ չայ) գետերը:
15. Արտաշենի բերդ - գտնվում է համանուն բնակավայրի հարևանությամբ՝ վերջինից արևմուտք:
16. Արտաշեն լեռ - գտնվում է համանուն բնակավայրից արևելք և ունի 3456 մ բարձրություն:
17. Արտեր գ. - գտնվում է համանուն գետի միջին հոսանքի աջ ափին՝ հալա բնակավայրից հարավ:
18. Արտեր գետ - ակունքները սկիզբ են առնում Զաքար լեռից: Դուռն է հյուսիսարևմտյան ուղղությամբ և թափվում Գամշենի մեծ գետ կամ Բյույուլ դեռե Կարոշ և Մակրոնկավան բնակավայրերի մոտակայքում:
19. Բալահովիտ գ. - գտնվում է համանուն գետի վերին հոսանքի ձախ ափին՝

- ուղղահից հարավ:
20. Բալահովիտ գ. - համանուն գետի միջին և ստորին հոսանքների հովիտն է:
21. Բալահովիտ գետ - սկիզբ է առնում Զաքար լեռան արևմտյան լանջերից և հոսելով սկզբում հյուսիս, իսկ այնուհետև կարող է թեքվելով արևմուտք, թափվում է Գամշենի մեծ գետ Ենեմուխի (Ենեմուխ) և Զիլ ամրոցի (Զիլ կալե) մոտակայքում:
22. Բալահովիտ լեռնանցք - այդպես է կոչվում Գամշենի լեռնաշղթայի հյուսիս-արևելյան հատվածում Բալահովիտ գետի ակունքի մերձակայքում գտնվող լեռնանցքը:
23. Բանիվան գ. - գտնվում է Զիլ լեռան (1905մ) հյուսիսարևելյան լանջին՝ Ֆիրթինա գետի ձախ վտակի միջին հոսանքի ձախ ափին:
24. Բարակուր գ. - գտնվում է Աղվաջուրից և Ավուծորից հարավ-արևմուտք՝ համանուն գետակի վերին հոսանքի աջ ափին:
25. Բարակուր գետ - սկիզբ է առնում Բուլուտ լեռան հյուսիսային լանջերից և հոսելով հյուսիս-արևմուտք, իսկ հետո էլ՝ Երեմակուր (Երեմակուր չայ) գետին:
26. Բողաղգետ գ. - գտնվում է համանուն գետակի ստորին հոսանքի ձախ

- Ատորին Գյուլշենի միջև:
33. Գուլվան գ. - գտնվում է Թամսիվանի մոտակայքում՝ նրանից հյուսիս, Գամշենի մեծ գետի մեծ ձախ ափին:
34. Դաղվան գ. - գտնվում է Գամշենի մեծ գետի և Պազար գետի միջև՝ Գամշեն բնակավայրից հյուսիս-արևելք:
35. Եղնովիտ գ. - գտնվում է համանուն գետի ստորին հոսանքի աջ ափին՝ Արտաշեն (Վարոշ) լեռից հյուսիս: Այստեղ էր գտնվում Եղնովիտի սբ. Խաչ վանքը (Խաչեցարտ վանք):
36. Եղնովիտ կամ Եղնահովիտ - Եղնովիտ գետի ստորին հոսանքի հովիտն է:
37. Եղնովիտ գետ - սկիզբ է առնում Թաթուխ լեռնաշղթայից (Թաթուս դառ), հոսում հյուսիս-արևմուտք, այնուհետև կարող է թեքվելով էլ արևմուտք և միախառնվում Վերին Գամշեն գետի հետ:
38. Եղնովիտ լեռ - գտնվում է Եղնովիտ բնակավայրից հյուսիս և ունի 2940 մ բարձրություն:
39. Զակա գ. - գտնվում է Գյուլշեն անունը կրող երկու բնակավայրերից հյուսիս՝ Պազար գետի աջ ափին:
40. Զամվան գ. - գտնվում է Պարիսար գետի (Քարիսար չայ) միջին հոսանքի ձախ ափին՝ Զաքար լեռնաշղթայից հարավ ընկած լեռնակղզում:

- ափին՝ Զաքար լեռնաշղթայի և Խևակ ու Պարիսար գետերի միջև գտնվող լեռնակղզու հյուսիսային մասում:
27. Բողաղգետ գետակ - սկիզբ է առնում Ալթեփարմաղ լեռնաշղթայի միջնամասում գտնվող 3259 մ բարձրությամբ անհուն լեռան հարավարևմտյան լանջից, որ գտնվում է Ալթեփարմաղ լեռնանցքից արևելք: Դուռն է հարավարևելյան ուղղությամբ և միախառնվելով Օմանես-գետին, թափվում Պարիսար (Քարիսար) գետ:
28. Բորիվան գ. - գտնվում է Զաքար լեռնաշղթայից հարավ ընկած լեռնակղզում՝ Բողաղգետի և Պարիսար գետի միջակայքում:
29. Բուլուտ լեռ - գտնվում է Զաքար լեռնաշղթայի վրա՝ Զաքար և Սև Զաքար լեռների միջև: Ունի 3518 մ բարձրություն:
30. Գյուլշեն լեռ - գտնվում է Պազար գետի միջին հոսանքի ավազանում, գետի ձախափնայկում, Գամշեն (Գեմշին) բնակավայրից հարավ: Ունի 835 մ բարձրություն:
31. Գյուլշեն Ստորին - գտնվում է Գյուլշեն լեռան արևելյան լանջին:
32. Գյուլշեն Վերին - գտնվում է Գյուլշեն լեռան արևելյան լանջին լեռան և

41. Զիր ամրոց - գտնվում է Գամշենի մեծ գետի և Բալահովիտ գետի միախառնման վայրից հարավ՝ Ենեմուխի (Ենեմուխ) հարևանությամբ:
42. Զիլամուր գ. - գտնվում է Զիր ամրոցի մոտակայքում՝ նրանից արևմուտք:
43. Թազվոր (Թազավոր) լեռ - գտնվում է Վերին, Սիջին և Ստորին Գամշեն գյուղերից հյուսիս-արևմուտք և ունի 3352 մ բարձրություն: Ամունը, հավանաբար, առաջացել է Գամշենի իշխանահատի հետ հարևանության պատճառով:
44. Թաթուխ լեռնանցք - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայում՝ համանուն լճակի և կիրճի միջև:
45. Թաթուխ լեռնաշղթա - սկսում է Թաթուխ լեռնանցքից և ուղրապատկյալ շարժվելով մինչև Խոտորի (Խոտոր) լեռնանցքը՝ հիմնուտ լեռան (3453 մ) մոտակայքում:
46. Թաթուխ լճակներ - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայի հարավ-արևմտյան հատվածի հյուսիսային լանջին՝ Ստորին Գամշենից հարավ-արևելք:
47. Թաթուխ կիրճ - Թաթուխ լեռնանցքից հարավ մինչև Երեմակուր գետի (Չամաչոր չայ) ակունքները տանող կիրճն է:
48. Թամսիվան գ. - գտնվում է Գամշենի

- մաշենի մեծ գետի ստորին հոսանքի ձախ աջին: Բնակավայրը Չամիխ Գեմշին է վերանվանվել 20-րդ դ. 50-ական թթ. հետո:
49. Եղնուտ գ. - գտնվում է Եղնովիտ գետի Գամշենի մեծ գետ թափվելու տեղին մոտ՝ երկու գետերի միջակայքում:
50. Խաչկա գ. - գտնվում է Արտեր կամ ալա գետի ստորին հոսանքի ձախ ափին:
51. Խաչկա լեռ - գտնվում է Ֆիրթինա գետի ձախափնայ վտակի ստորին հոսանքի աջ ափին՝ Ալթեփարմաղ լեռից հյուսիս:
52. Խաչկա լեռ - Ֆիրթինա գետի ձախ վտակի հովիտն է:
53. Խաչկա գ. - գտնվում է Խաչկա բնակավայրից հարավ՝ Արտեր գետի միջին հոսանքի ձախ ափին:
54. Խաչ լեռ - գտնվում է Բալահովիտ գետի միջին հոսանքի աջ ափին, որտեղ գետը կարող է թեքվում է արևմուտք: Ունի 2173 մ բարձրություն:
55. Խաչնտակ գ. - գտնվում է Խաչ լեռան հյուսիսային լանջին:
56. Խաչիվանց լեռ - գտնվում է Եղնովիտ բնակավայրից հարավ և ունի 2955 մ բարձրություն:
57. Խիմուտ լեռ - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայում՝ Խոտորի լեռնանցքի հարևանությամբ: Ունի 3453 մ բարձրություն:
58. Խոտոր գետ - սկիզբ է առնում Թաթուխ լեռնաշղթայից և հոսում հարավ-արևելք:
59. Խոտոր գետ - սկիզբ է առնում Թաթուխ լեռնաշղթայից և հոսում հարավ: Այնուհետև երկու Խոտոր գետերի անուններն էլ առաջացել են Խոտորի անվանումից:
60. Խոտորի լեռնանցք - գտնվում է Գամշենի լեռնաշղթայում՝ հիմնուտ լեռան մերձակայքում:
61. Խևակ գ. - գտնվում է համանուն գետի միջին հոսանքի աջ ափին՝ Զաքար լեռնաշղթայից հարավ:
62. Խևակ - Խևակ և Պարիսար գետերի ու Զաքար լեռնաշղթայի միջև տարածվող լեռնակղզին է:

(շարունակել)

ՄՐԱՆ ԵՐԿԱՎՈՐՄԱՆ

ԵՊԳ, պատմական գիտ. բեկնածու

ՇԱՆՈՒՄԱՆՈՒՄՆԵՐ

1. Տարբեր ժամանակաշրջանների աշխարհագրական արվեստներում և մասնավորապես, նոր տպագրված ճարտագիտություն, երբեմն Ֆիրթինա անունով կոչվում է նաև Բյույուլ դեռե գետ (ըստ հայկական ավանդության վերջինս կոչվում էր Գամշենի մեծ գետ (Ս. Գալուսի, Գամշեն, «Արարատ», 1895, էջ 295-297), որ սխալմունք է Ֆիրթինա գետի անուններից սկիզբ են առնում Ալթեփարմաղ և Լազիստանի լեռնաշղթաներից: Գետը հոսում է հյուսիսարևմտյան ուղղությամբ և ծովափնայ Արտաշեն քաղաքից հյուսիս՝ Պիրարջիկաու բնակավայրի մոտակայքում, միախառնվում Գամշենի մեծ գետին: Երկու գետերի ջրկիցին միջև ծով գետի հոսանքը կրում է Ֆիրթինա անունը:
2. Տես Ս.Երիզավրյան, Տամբուր-Գամշեն-Գամշենի, համանուն իշխանության, Արտաշենի և Գամշենի այլ բնակավայրերի տեղագրության մասին, «Չամախ համեմատական», 2007, թիվ 7-8:
3. Рюи Гонзалес де Кливхо. Дневник путешествия ко двору Тимур в Самарканд в 1403-1406гг., СПб., 1881, стр. 382-384.
4. K. Koch. Reise im Pontischen Gebirge und Turkischen Armenien, Wanderungen im Oriente II, Weimar, 1846, 80, pp. XVI+468.
5. Անան փորձ կատարել է Բ. Թռվալյանը (տես "Этнография амшенских армян", Амшенская библиотека, 2002, стр. 34-36), սակայն ուսումնասիրողի կազմած ցուցակը բերի է:

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ Սերգեյ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-քաղաքական հասարակական կազմակերպություն: Գամշեն՝ Երևան, Խ. Իսախանյան 18: Գեմշինի (+374-10) 25 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: համագործընդունող ոչ միջոց և համապատասխան հեղինակների տեսակետներից: Արտատպության կամ մեքենայան դիմելու հղումը «Չամախ համեմատական» պարտություն է: Դատարանական է 2004թ. օգոստոսից: Տպագրված է «Արյան ՏԱՄՇԵՆ» տպագրատանը: «ДЗАЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Землячской благотворительной общественной организации «HAMSHEH» (г. Ереван), Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНИЯ. Издаётся с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 25 21 26. «HAMSHEH» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan). «DZAYN HAMSHEKAKAN». Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 25 21 26, E-mail: dzaynhamshekan@yahoo.com